

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

факультет політичних наук

(повне найменування інституту, назва факультету (відділення))

кафедра історії

(повна назва кафедри (предметної, циклової комісії))

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри історії

_____ І. С. Міронова

“ _____ ” _____ 2024 року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему: **ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2014-2023 рр.)
НА МІЖНАРОДНУ СИСТЕМУ БЕЗПЕКИ**

Керівник: д.ю.н., професор (б.в.з.)

Підберезних Інна Євгеніївна

(вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Рецензент: директор Центрального державного
архіву вищих органів влади та
управління України,

д.і.н., професор

Левченко Лариса Леонідівна

(посада, вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Виконала: здобувачка VI курсу групи 634 МЗ

Письменна Вікторія Олегівна

(П.І.Б.)

Спеціальності: 032 «Історія та археологія»

(шифр і назва спеціальності)

Миколаїв – 2024 рік

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

Інститут, факультет, відділення	факультет політичних наук
Кафедра, циклова комісія	кафедра історії
Рівень вищої освіти	другий (магістерський)
Спеціальність	032 «Історія та археологія» (шифр і назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри історії

І. С. Міронова

“ _____ ” _____ 2024 року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧЦІ**

Письменній Вікторії Олегівні

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема проєкту (роботи) **Вплив російсько-української війни (2014-2023 рр.) на міжнародну систему безпеки**

керівник роботи: Підберезних Інна Євгеніївна, д.ю.н., професор (б.в.з.)
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом закладу вищої освіти від
«11» жовтня 2023 року № 184

2. Строк подання здобувачкою проєкту (роботи) «06» лютого 2024 року

3. Вихідні дані до кваліфікаційної роботи: вступ, основна частина, висновок, список використаних джерел та літератури, додатки (якщо є).

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) згідно з планом кваліфікаційної роботи магістра.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) не планується

6. Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Підберезних І.Є.		
Розділ 1	Підберезних І.Є.		
Розділ 2	Підберезних І.Є.		
Розділ 3	Підберезних І.Є.		
Висновки	Підберезних І.Є.		

7. Дата видачі завдання 11.10.2023 р.**КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН**

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів проєкту (роботи)	Примітка
1.	Вступ до кваліфікаційної роботи	жовтень 2023	
2.	Розділ 1. Історіографія, джерельна база, методологія	жовтень 2023	
3.	Розділ 2. Російсько-українська війна 2014–2023 рр.	листопад 2023	
4.	Розділ 3. Глобальні виклики системі міжнародної безпеки під час російсько-української війни	листопад 2023	
5.	Висновки	грудень 2023	
6.	Переддипломна практика	22.01 – 04.02.2024	
7.	Оформлення списку використаних джерел та літератури	січень 2024	
8.	Попередній захист	01.02.2024	
9.	Рецензія на дипломну роботу	06.02.2024	
10.	Захист дипломної роботи		

Здобувачка

_____ (підпис)

Керівник проєкту (роботи)

_____ (підпис)

Письменна В. О.

_____ (прізвище та ініціали)

Підберезних І. Є.

_____ (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ...11	
1.1. Історіографія проблеми.....	11
1.2. Джерельна база.....	19
1.3. Методологія та методи дослідження.....	23
РОЗДІЛ 2. РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА 2014–2023 рр.	32
РОЗДІЛ 3. ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	60
ВИСНОВКИ	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	83

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АЕС – Атомна електростанція

АРК – Автономна Республіка Крим

АТО – Антитерористична операція

БТГр – Батальйонна тактична група

ВВП – Валовий внутрішній продукт

ВМС – Військово-морські сили

ВО – Військовий округ

ВРУ – Верховна Рада України

ДНР – Донецька народна республіка

ЄС – Європейський Союз

ЗМІ – Засоби масової інформації

ЗПГ – Зріджений природний газ

ЗСУ – Збройні Сили України

ІКТ – Інформаційно-комунікаційні технології

КМУ – Кабінет Міністрів України

КНР – Китайська Народна Республіка

ЛНР – Луганська народна республіка

МАГАТЕ (ІАЕА) – Міжнародне агентство з атомної енергії
(англ. International Atomic Energy Agency)

МВФ – Міжнародний валютний фонд

МЗС – Міністерство закордонних справ

МОМ – Міжнародна організація з міграції

НАН України – Національна академія наук України

НАТО (NATO) – Північноатлантичний альянс (англ. North Atlantic Treaty Organization)

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ОДА – Обласна державна адміністрація

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ООС – Операція Об'єднаних сил

ПАРЄ – Парламентська асамблея Ради Європи

ППО – Протиповітряна оборона

РБ – Рада Безпеки

РДА – Районна державна адміністрація

РНБО – Рада національної безпеки та оборони

РПЦ – Російська православна церква

РСЗВ – Реактивна система залпового вогню

рф – російська федерація

СБУ – Служба безпеки України

СОТ – Світова організація торгівлі

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

США – Сполучені Штати Америки

ТСН – Телевізійна служба новин

УВКПЛ – Управління Верховного комісара ООН з прав людини

УПА – Українська повстанська армія

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЮНЕСКО (UNESCO) – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (англ. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Глибинні причини нинішньої війни росії проти України криються в тих геополітичних і цивілізаційних особливостях, які має український етнічний простір.

Російське військове вторгнення в Україну, спочатку в Крим, а потім – на Донбас, що розпочалося 20 лютого 2014 р. у прихованій (гібридній) формі та триває донині всупереч нормам міжнародного права, стало яскравим історичним прецедентом у сучасному світі. Новий етап російсько-української війни, що розпочався 24 лютого 2022 року, є закономірним і логічним продовженням подій неоголошеної або гібридної війни яку розпочала російська федерація проти України в лютому 2014 року, що була наслідком подій Революції гідності та втечі президента В. Януковича до росії.

24 лютого 2022 р. російська федерація віроломно розпочала широкомасштабну військову агресію проти України, перейшовши від прихованої гібридної війни до фази відкритої конвенційної тотальної війни. Україна «опинилася в епіцентрі одного, а можливо найбільшого й екстремального соціокультурного розлому сучасного глобального світу»¹.

Російська агресія в Україну та гібридна агресія рф проти країн заходу суттєво вплинула на безпеку країн Східної та Центральної Європи. Авторка виходить з того, що цей регіон має не лише географічні дефініції, а й передусім, політичні, пов'язані зі спільним тоталітарним минулим та московським пануванням. І тепер Кремль намагається розглядати Центральну і Східну Європу як сферу свого впливу за яку він готовий боротись всіма засобами, включно з військової агресією.

Актуальність дослідження обумовлена черговою хвилею російської експансії в регіоні та необхідністю робити певні висновки, щодо впливу російсько-української війни на міжнародну систему безпеки.

¹ *Смолій В. А.* Історик і війна / НАН України. Інститут історії України. 23.03.2022. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0016388> (дата звернення – 29.05.2023)

Російсько-українська війна 2014–2023 рр. має глобальні наслідки. Вже сьогодні, своїм героїчним супротивом брутальній російській агресії Україна вплинула на регіональні та глобальні процеси. Саме вона є тим рушійним чинником, який форматує сьогодні геополітичні підвалини нового світового порядку в першій половині XXI ст. Зокрема, після Другої світової війни Європа ще ніколи не була настільки об'єднаною, наскільки її об'єднав поки що лише кандидат до Європейського Союзу, український народ, який прийняв на себе удар варварської російської навали, щоб вкотре виступити історичним щитом і захистити себе та всю Європу, по суті всю європейську, євроатлантичну цивілізацію. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну не лише надзвичайно об'єднало Європу, але й покращило сприйняття ЄС у країнах-членах: позитивний імідж Європейського Союзу в очах європейців зараз перебуває на найвищому рівні.

Ця війна привела до консолідації держав-членів Північноатлантичного альянсу, зміцнення воєнного потенціалу, активізації оборонної діяльності та розширення НАТО, зокрема за рахунок приєднання до нього традиційно нейтральних Фінляндії та Швеції, які через російську загрозу 18 травня 2022 р. подали офіційні заявки на вступ до Альянсу, що були прийняті до розгляду, і на початок серпня 2022 р. 23 країн-членів НАТО вже ратифікували протоколи про їх приєднання. А 30 вересня 2022 р., після проведення т.зв. референдумів на окупованій частині півдня України й підписання Путіним документів про «приєднання до складу Росії» цих територій, заявку на пришвидшений вступ до Північноатлантичного альянсу подала Україна.

Об'єктом дослідження є російсько-українська війна 2014–2023 рр.

Предметом дослідження є вплив російсько-української війни 2014–2023 рр. на міжнародну систему безпеки.

Метою дослідження є комплексний науковий аналіз особливостей проблеми російсько-української війни 2014–2023 рр. Для досягнення поставленої мети передбачається розв'язати такі **завдання**:

- проаналізувати та систематизувати існуючу літературу з означеної проблеми, визначити інформаційні можливості використаних джерел та вказати методологічні основи роботи;
- охарактеризувати основні етапи російсько-української війни 2014–2023 рр.;
- розглянути глобальні виклики системі міжнародної безпеки під час російсько-української війни.

Хронологічні межі роботи охоплюють період з 2014 по 2023 рр. і включають початок російсько-української війни з 20 лютого 2014 р., коли розпочалася окупація та анексія АР Крим, а також звертається увага на 24 лютого 2022, коли розпочалося нове повномасштабне вторгнення росії, яке продовжується і в 2023 р.

Географічні рамки дослідження охоплюють територію України в сучасних державних кордонах включно з Кримським півостровом та іншими анексованими та окупованими росією територіями нашої держави.

Методологічна основа дослідження базується на принципах історизму та об'єктивності. Невід'ємну частину методології склали спеціально-історичні методи дослідження, серед яких на особливу увагу, відповідно до завдань наукової роботи заслуговують, історико-порівняльний, актуалізацій, хронологічний, а також метод періодизації.

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена метою і завданнями, визначеними проблематикою роботи. Авторкою зроблено спробу дати об'єктивне, незаангажоване пояснення впливу на міжнародну систему безпеки російсько-української війни 2014–2023 рр.

Практичне значення наукової роботи полягає в тому, що результати проведеної роботи можуть бути використані під час розроблення навчальних посібників, спецкурсів, для створення узагальнюючих праць з історії України та міжнародних відносин.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження обговорювались на засіданні кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили та

доповідалися на міжнародній науковій конференції «Європейський союз і Україна: передісторія, історія, сучасність» в рамках реалізації міжнародного проєкту Еразмус+ за напрямком Модуль Жана Моне «Імплементация європейських цінностей як базис демократії в Україні»².

Структура дипломної роботи: список умовних скорочень, вступ, три розділи основної частини, висновки та список використаних джерел та літератури (91 найменування). Повний обсяг дипломної роботи становить 93 сторінки, обсяг основного тексту – 82 сторінки.

² *Письменна В. О.* Інтеграція України як захисника європейських цінностей у міжнародну систему безпеки. Європейський союз і Україна: передісторія, історія, сучасність: Міжнар. наук. конф. 16 червня 2023 р.: тези / Чорном. нац. ун-т імені Петра Могили, Україна. Миколаїв: Вид-во Чорноморський національний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, 2023. С. 190–193.

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ

1.1. Історіографія проблеми

Ключовими для історіографічного аналізу стали наукові здобутки провідних українських і закордонних дослідників. Серед історіографічного доробку слід виділити статтю дрогобицьких дослідників М. Галіва та М. Ільницького «Характер сучасної російсько-української війни (2014–2023): вітчизняний історіографічний дискурс», в якій представлені результати історіографічного дослідження праць українських вчених, насамперед істориків, спрямовані на виявлення, систематизацію та узагальнення їхніх поглядів на характер сучасної російсько-української війни. Наукова новизна публікації полягає у тому, що вперше в українській історичній науці проаналізовано погляди українських дослідників на характер сучасної російсько-української війни³.

Українська історіографія. Однією з перших публікацій, де було подано ґрунтовний аналіз вторгнення росії в Україну у 2014 р. і використано термін «російсько-українська війна» стала стаття В. Василенка «Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки»⁴

Автори колективної монографії «Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики» подали власний погляд на історичні витоки та паралелі російської агресії проти України, здійснили наукову оцінку Російській Федерації як державі-агресору та спонсору міжнародного тероризму, проаналізували російсько-українську війну, що

³ Галів М., Ільницький В. Характер сучасної російсько-української війни (2014–2023): вітчизняний історіографічний дискурс. Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія. 2023. № 13/55. С. 47–73.

⁴ Василенко В. Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки. Український Тиждень. 2014. 23 жовтня. С. 30–31.

розпочалася у 2014 р. внаслідок віроломного нападу Росії, а також сучасні виклики та шляхи зміцнення системи національної безпеки України⁵.

У книзі «Системні воєнно-політичні риси сучасного конфлікту на території України»⁶ автори зробили спробу викласти неупереджені, максимально позбавлені впливу інформаційно-психологічної боротьби погляди стосовно системних, основоположних рис сучасного воєнного конфлікту на території України. Виявлення таких рис здійснювалось на основі аналізу розвитку регіональної воєнно-політичної обстановки за даними виключно відкритих інформаційних джерел. Період аналізу становить 2012–2018 рр. Він охоплює воєнно-політичну обстановку від часу, коли з'явилися перші ознаки зародження конфлікту до часу, коли характер конфлікту відносно стабілізувався. Викладені результати досліджень дозволять читачеві більш детально зрозуміти причини конфлікту, його неординарний, багатогранний, багаторівневий характер. Аналіз воєнно-політичної обстановки здійснювався із застосуванням авторської технології воєнно-політичного аналізу.

В монографії О. Власюка та С. Кононенка «Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни»⁷ виокремлено й витлумачено актуальні теоретико-методологічні та пов'язані з ними ідеологічні питання подальшої розбудови системи національної безпеки України за умов зовнішньої агресії і втрати частини території держави. Особливу увагу приділено: опису міжнародного, безпекового, соціопсихологічного аспектів історичної ситуації, в якій опинилася сучасна Українська держава; розробці на основі вчення про «системи міжнародних відносин» теоретико-методологічного апарату аналізу й інтерпретації проблематики національної та міжнародної

⁵ Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики / Кер. проекту, упоряд. і наук. ред. П. П. Гай-Нижник. Міністерство освіти і науки України; Науково-дослідний інститут українознавства. К.: «МП Леся», 2016. 586 с.

⁶ Системні воєнно-політичні риси сучасного конфлікту на території України / В. П. Бочарніков, С. В. Свешніков, Р. І. Тимошенко. Харків: ХНУПС, 2019. 206 с.

⁷ Власюк О. С., Кононенко С. В. Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни. К.: НІСД, 2017. 304 с.

безпеки в постбіполярному світі; теоретичному тлумаченню ключових питань сучасної світової політики: співвідношення війни і миру, формування міждержавних союзів «стратегічного партнерства», перспектив еволюції євроінтеграційних процесів та умиротворення міжнародних відносин на пострадянському просторі.

Важливим науковим доробком стала книга Г. Перепелиці «Україна – Росія: війна в умовах співіснування». Автор здійснює комплексний аналіз основних тенденцій російсько-українських відносин та їх розвитку з позицій конфліктологічної парадигми. Це дає змогу зрозуміти об'єктивні причини та суб'єктивні умови, за яких росія розпочала військову агресію проти України. Вивчення еволюції цих відносин демонструє довготривалий характер стану конфлікту та розкриває подальші перспективи цього процесу. Слід також зазначити, що це ґрунтовне дослідження зосереджується на гібридній природі російсько-української війни як основної форми конфлікту, її оцінці, прогнозуванні та міжнародних наслідках. Увагу також приділено російській інформаційно-пропагандистській діяльності щодо України⁸.

Питання російської гібридної війни розглядає Е. Магда. У своїй книзі «Гібридна війна: вижити і перемогти» він розглядає історичні, енергетичні, інформаційні та психологічні аспекти таких воєн і визначає причини, чому Україна стала жертвою російської агресії. Автор акцентує увагу на тому, що гібридна війна є новим явищем у міжнародних відносинах і що Кремль використав цей механізм для спроби підпорядкування України власним інтересам⁹. У цьому контексті варто згадати ще одну роботу Є. Магди «Гібридна агресія Росії: уроки для Європи». Автор зосереджує увагу на українському конфлікті та визначає причини гібридної агресії росії проти Європи. Він проводить історичні аналогії, інформує Європу про небезпеки, які несуть дії Кремля та пропонує варіанти протидії¹⁰.

⁸ Перепелиця Г. М. Україна – Росія: війна в умовах співіснування. К.: Видавничий дім «Стилос», 2015. 880 с.

⁹ Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Х.: Віват, 2015. 304 с.

¹⁰ Магда Є. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. К.: КАЛАМАР, 2017. 268 с.

Росія веде інформаційну війну не лише проти України, але й проти Заходу. Своїми інформаційними операціями та пропагандистською політикою вона поставила під загрозу ЄС і НАТО, їх цінності та союзи, водночас продовжуючи доводити власним громадянам, що Україна обрала «неправильний» шлях. Таким чином, гібридна війна росії стає серйозним викликом і загрозою для Європи. На цю тему було проведено багато конференцій та круглих столів. У цьому дослідницькому контексті заслуговує на увагу діяльність Центру Разумкова. «Гібридна війна Росії – виклик і загроза для Європи» аналізується Європейський напрям російської агресії та висвітлено думки таких експертів та політологів як Д. Золотухін, В. Фесенко, П. Баєв, В. Трюхан, М. Гончар та ін.¹¹.

Серед праць істориків виділяється монографія М. Лазаровича, який брав участь у російсько-українській війні як боєць 14-ї окремої механізованої бригади Збройних сил України. Вчений наголошує, що головним об'єктом гібридної війни («війни керованого хаосу») є свідомість громадян – як країни-агресора, так і країни жертви. Зброєю цієї війни є абсолютно все: від летального озброєння і безпілотників до повідомлень у соціальних мережах. Така війна – симбіоз класичної, партизансько-терористичної, інформаційно-психологічної та кібернетичної воєн і певною мірою нагадує більшовицьку тактику боротьби проти українських державних формувань 1917–1921 рр., зокрема інспірування всередині держави альтернативних територіальних утворень, непідконтрольних законній владі¹².

Варто виокремити науковий доробок Л. Чекаленко, яка достатньо повно розкриває проблематику двосторонніх відносин України і Росії як в історичній, так і в безпековій ретроспективі. Окрім того авторка акцентує

¹¹ «Гібридна» війна Росії – виклик і загроза для всієї Європи. URL: https://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2016_12_14/GIBRID-WAR-FINAL-1-1.pdf (дата звернення – 30.05.2023).

¹² Лазарович М. Російсько-українська війна (2014-2017 роки): короткий нарис. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2017. 240 с.

увагу на договірно-правовій базі між країнами, щодо співробітництва в економічній та гуманітарній сферах¹³.

У колективній монографії «Воєнні аспекти протидії «гібридній» агресії: досвід України»¹⁴ розглядаються різні аспекти концепції «гібридної» агресії, узагальнені сучасні погляди на сценарії протидії їй, використання військових і невійськових інструментів в інтегрованій операції Об'єднаних сил, надаються відповідні методичні та практичні рекомендації щодо протидії «гібридним» загрозам. В межах Платформи Україна – НАТО з протидії «гібридній» війні Організація з науки і технологій НАТО започаткувала міжнародний проєкт SAS-161, основою матеріалів якого з українського боку стануть основні положення монографії.

Серед історіографічного доробку українських науковців слід виділити також два випуски збірника наукових статей «Східноукраїнський конфлікт в контексті глобальних трансформацій»¹⁵. Перший випуск побачив світ по гарячих слідах ескалації протистояння на початку 2015 р. та був присвячений передумовам виникнення конфлікту, особливостям розвитку і можливим наслідкам. Другий випуск, натомість, зосереджений навколо теоретичного осмислення нових аспектів цього конфлікту та аналізу громадської думки.

Національно-визвольний характер російсько-української війни актуалізовано українськими дослідниками у 2022 р. в умовах повномасштабної агресії росії проти України. А. Киридон та С. Троян

¹³ Чекаленко Л. Д. Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: Збірник наук. статей. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 2016. URL: <http://www.hainyzhnyk.in.ua/downloads/2016doc.ocupation.pdf>. (дата звернення – 30.05.2023); Чекаленко Л. Д. Росія contra України. Зовнішні справи. 2015. № 10. С. 18–20.

¹⁴ Воєнні аспекти протидії «гібридній» агресії: досвід України: / за заг. ред. А. М. Сиротенка. К.: НУОУ ім. Івана Черняховського, 2020. 176 с.

¹⁵ Східноукраїнський конфлікт в контексті глобальних трансформацій: збірка наукових праць / редкол.: О. В. Білокобильський, Р. О. Додонов, В. І. Додонова, В. С. Левицький, В. С. Білецький; Український інститут стратегій глобального розвитку і адаптації. Донецьк: Східний видавничий дім, 2015. 363 с.; Східноукраїнський конфлікт в контексті глобальних трансформацій: збірник наукових статей / редкол.: О. В. Білокобильський, Р. О. Додонов, В. С. Левицький; Український інститут стратегій глобального розвитку і адаптації. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2016. Випуск 2. 270 с.

вважають, що для нашої держави це – національно-визвольна війна ХХІ ст. проти путінізму-рашизму. «Сучасна Національно-визвольна війна є продовженням і (віримо) завершенням Національно-визвольної революції-війни 1917–1921 рр. Війни, яка виросла з революційного горнила Великої війни 1914–1918 рр. і явила світу Україну. Тоді Україна на деякий час стримала російську експансію на території сусідніх держав, однак не встояла сама перед російською більшовицькою експансією, не захистила незалежність і на майже 70 років стала частиною радянського простору»¹⁶.

Також А. Киридон та С. Троян виділяють і цивілізаційний характер російсько-української війни між українською та російською цивілізаціями. На думку авторів «небажання України вписуватися в російську цивілізаційну парадигму розвитку, орієнтація на загальноєвропейські й євроатлантичні демократичні цінності стали визначальним мотивом сучасного «хрестового походу» росії проти України у політичному, соціальному, культурному, інформаційно-ідеологічному і збройному ключі»¹⁷

Українські історики В. Смолій та О. Ясь вважають, що сучасна російсько-українська війна є екзистенційною для України: «Це війна за нашу державну й національну Незалежність, оскільки вона має дати відповідь на гамлетівське питання: бути чи не бути? У цьому сенсі вона продукує очевидну аналогію з війною за незалежність США 1775–1783 рр., але, звичайно, суттєво різниться соціо- й етнокультурними макроконтекстами та передумовами, історичною добою і геополітичним простором»¹⁸.

Однією з найбільш повних і об'єктивних робіт, стосовно теми, яка досліджується, є колективна монографія «Російсько-українська війна (2014–2022): історичні, політичні, культурно-освітні, релігійні, економічні та

¹⁶ Киридон А. М., Троян С. С. Цивілізаційна війна 2014–2022 рр.: національно-визвольна війна України ХХІ століття (теоретичний дискурс). The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2022. С. 527.

¹⁷ Там само. С. 526.

¹⁸ Смолій В., Ясь О. Сучасна російсько-українська війна у світлі постколоніалізму. Вісник Національної академії наук України. 2022. № 6. С. 13–14.

юридичні аспекти»¹⁹ на 1421 сторінці. Організаторами написання праці були Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка та Центр українсько-європейського наукового співробітництва. Участь у написання роботи взяли більше ніж 250 авторів. На сторінках монографії було проаналізовано російське вторгнення в Україну та його вплив на кожен сферу нашого життя, а також описані можливі перспективи відновлення й розвитку України в післявоєнний час.

Зарубіжна історіографія. Вчені з різних країн світу також беруть активну участь в осмисленні подій російсько-української війни. Так у спільній книзі американського Ю. Фельштинський та українського Ю. Станчев істориків «Третя світова: Битва за Україну»²⁰, яка була написана у 2015 р. звучить ідея, що російсько-український конфлікт може бути прелюдією до третьої світової війни. На думку авторів, війна росії проти України, є першим етапом плану президента В. Путіна з відтворення нової російської імперії. Проте Ю. Фельштинський та Ю. Станчев наголошують, що такі дії росії можуть привести Європу і НАТО до нової світової війни, а агресора – до тотальної поразки.

Витоки російсько-української війни детально розроблені в праці французького історика і богослова А. Аржаковського «Розбрат України з Росією»²¹. Автор осмислив війну, спираючись на ментальні відмінності українців та росіян.

Нідерландський політолог, експерт із питань безпеки у Східній Європі М. Ван Херпен видав монографію «Війни Путіна. Чечня. Грузія. Україна. Незасвоєні уроки минулого»²², в якій ретельно проаналізував документи, систематизував факти й оцінив їх із позицій міжнародного права. Учений

¹⁹ The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2022. 1421 p.

²⁰ Фельштинський Ю., Станчев М. Третя світова: Битва за Україну. К.: Наш формат, 2015. 408 с.

²¹ Аржаковський А. Розбрат України з Росією. Харків: Віват, 2015. 256 с.

²² Херпен М. Х. ван. Війни Путіна. Чечня. Грузія. Україна. Харків: Віват, 2015. 304 с.

довів, що непереборним прагненням росії є намагання відновити статус імперії, яке було помітним ще під час першого президентського терміну В. Путіна у 2000–2004 рр. На думку автора, США та ЄС, щодо В. Путіна, обрали невірну стратегію, що матиме серйозні довготермінові наслідки для майбутнього Європи.

Британський учений Т. Кузьо у співпраці з кафедрою українських студій Торонтського університету опублікував монографію «Війна Путіна проти України»²³. Книга є результатом подорожей автора півднем і сходом України та зоною конфлікту. У монографії підкреслюється, що на Донбасі загинуло понад 30000 цивільних осіб, українських і російських солдатів та їхніх поплічників, а третина населення покинула регіон. Т. Кузьо розглядає війну між росією та Україною як частину глобальної боротьби росії проти Заходу.

Проте, в зарубіжній історіографії є й проросійські публікації. Так, професор російської та європейської політики Кентського університету Р. Саква у 2016 р. випустив монографію в пропагандистському стилі Кремля «Лінія фронту – Україна: криза на прикордонних територіях»²⁴. Подібні історіографічні казуси викликають жваву полеміку серед науковців²⁵.

Огляд наукової літератури з досліджуваної теми, дає підстави стверджувати, що українськими і зарубіжними науковцями створено низку праць, присвячених подіям російсько-української війни та її впливу на систему міжнародної безпеки. Сучасна російсько-українська війна викликала пріоритетний інтерес у вітчизняній історіографії, яка розвивається і збагачується новими публікаціями. У зарубіжній історіографії присутні дві парадигмальні лінії: потужна проукраїнська, що заснована на цивілізаційних цінностях і міжнародно-правових реаліях, і проросійська апологетична, яка спекулює світоглядними підходами.

²³ *Kuzio T.* Putin's war against Ukraine. Toronto, 2017. 490 p.

²⁴ *Sakwa R.* Frontline Ukraine. London, 2016. 320 p.

²⁵ *Андрощук О.* One Ukraine or many? Історіографічні дослідження в Україні. 2017. Випуск. 27. С. 384–439.

1.2. Джерельна база

Джерельна база дослідження складається з кількох груп документів і матеріалів залежно від їх походження, змісту, особливостей, характеру викладу. Це, по-перше – резолюції Генеральної асамблеї ООН; по-друге – аналітичні доповіді; по-третє – хроніки подій; по-четверте – спогади і книги пам'яті; по-п'яте матеріали соціологічних досліджень. Значна частина використаних документів представлена в опублікованому вигляді.

Резолюції Генеральної асамблеї ООН. Ключовими для питання, яке ми вивчаємо, є рішення ООН. Це резолюції Генеральної Асамблеї ООН, зокрема, 2015 р. – «Гуманітарна ситуація: українські біженці і переміщені особи» (№ 2028), «Оскарження з суттєвих причин усе ще непідтверджених повноважень делегації Російської Федерації» (№ 2034), «Розгляд скасування раніше затверджених повноважень делегації Російської Федерації» (№ 2063), «Зниклі особи під час конфлікту в Україні» (№ 2067) – є головними. В них чітко визначено пряме втручання і військову інтервенцію росії на територіях Донецької та Луганської областей, контрольованих проросійськими незаконними формуваннями. Внаслідок анексії росією Криму та збройного конфлікту на Донбасі понад 921000 осіб (станом на 23 січня 2015 р.) були переміщені в межах України, понад 524000 шукали притулку в росії, а тисячі – в інших європейських країнах, переважно в Польщі та Білорусі. Понад 2 млн. людей залишаються на територіях, контрольованих сепаратистськими силами, де панує нестабільність, серйозні порушення прав людини і неадекватні умови життя. ПАРЄ закликала російську владу в Криму, який фактично знаходиться під незаконним контролем, дотримуватися всіх зобов'язань окупаційної влади відповідно до міжнародного гуманітарного права і відкликати незаконну анексію. Росію звинуватили у постачанні зброї збройним силам і приховуванні російських військових операцій на сході України; ПАРЄ закликала росію негайно вивести всі війська, включаючи приховані сили, з території України, припинити приплив російських добровольців у зону конфлікту, співпрацювати у розслідуванні збиття літака

Малайзійських авіаліній, ознайомити громадську думку з точною інформацією про участь російських регулярних збройних сил у військовому конфлікті в Україні²⁶.

24 лютого 2022 р. росія розпочала широкомасштабне вторгнення в Україну. Наступного дня Рада Безпеки ООН наклала вето на проект резолюції щодо вторгнення та заклик до виведення російських військ. Це змісило Раду Безпеки скликати екстрену спеціальну сесію щодо України відповідно до Резолюції 2623 РБ ООН. Надзвичайна спеціальна сесія 25 лютого оприлюднила резолюцію ES-11/1 від 2 березня, яка вимагала повного виведення російських військ і скасування її рішення щодо визнання самопроголошених Донецької та Луганської Народних Республік. 10-й пункт резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 2 березня 2022 р. підтвердив причетність Білорусі до незаконного застосування сили проти України²⁷. Резолюцію підтримали 96 країн, 141-м голосом «за», 5 – проти і 35 – утрималися²⁸.

Аналітичні доповіді. Для розуміння ситуації в окупованому Криму, важливе значення має щорічна доповідь Фонду «Майдан закордонних справ»²⁹. Розслідування фактів порушень міжнародних санкцій з вересня 2016 р. проводилося в рамках проекту «Журналістське розслідування «Міжнародні санкції щодо анексії Криму: ефективність і вплив, дотримання і технології обходу» за підтримки Фонду розвитку ЗМІ Посольства США в Україні. Моніторинг порушень міжнародних санкцій до РФ та правового режиму на тимчасово окупованій території Криму з листопада 2016 р.

²⁶ *Офіцинський Ю.* Сучасна російсько-українська війна (за матеріалами газети «The New York Times» 2013 – 2017 років). Ужгород: РІК-У, 2018. С. 19–20.

²⁷ UN resolution against Ukraine invasion: Full text. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/3/unga-resolution-against-ukraine-invasion-full-text> (дата звернення – 30.05.2023).

²⁸ Ukraine: UN General Assembly condemns invasion as Russia reports gains – live updates. URL: <https://www.dw.com/en/ukraine-un-general-assembly-condemns-invasion-as-russia-reports-gains-live-updates/a-60977270> (дата звернення – 30.05.2023).

²⁹ Окупований Крим в умовах санкцій і блокади в 2014–2016 роках: щорічна доповідь Фонду «Майдан закордонних справ» / під ред. Б. Яременка; Інститут Чорноморських стратегічних досліджень, Майдан закордонних справ, News Black Sea. К., 2017. 107 с.

здійснювався за підтримки Європейської програмної ініціативи Міжнародного фонду «Відродження».

Становищу на Донбасі присвячені аналітичні доповіді «Донбас у системі інформаційної безпеки держави: регіональні особливості, зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською пропагандою»³⁰ та «Доповідь про втрати цивільного населення, руйнування житла та інфраструктури внаслідок збройного конфлікту на сході України»³¹

Підвищення стійкості України до терористичної загрози потребує певного удосконалення антитерористичного законодавства України, оновлення моделі взаємодії спеціальних служб і правоохоронних органів з населенням з питань запобігання і протидії тероризму, а також мінімізації наслідків вчинення терактів. У цих процесах має бути врахований як досвід проведення АТО на території окремих районів Донецької і Луганської областей, так і передовий іноземний досвід. Саме ці проблеми піднімаються в ряді аналітичних доповідей: «Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки»³² та «Актуальні питання протидії тероризму у світі та в Україні»³³

Окремо виділимо авторів, які займалися проблематикою регіональних особливостей східного регіону України в контексті інформаційної безпеки. Серед них Т. Бевз, М. Карамзіна, Н. Ротар, О. Зорич, В. Яремчук, Л. Кочубей.

³⁰ Донбас у системі інформаційної безпеки держави: регіональні особливості, зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською пропагандою: аналітична доповідь / Т. А. Бевз, О. О. Зорич, М. С. Кармазіна, Л. О. Кочубей, Н. Ю. Ротар, В. Д. Яремчук. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 191 с.

³¹ Доповідь про втрати цивільного населення, руйнування житла та інфраструктури внаслідок збройного конфлікту на сході України / упоряд. Є. Захаров; Громадська організація «Харківська правозахисна група». Харків: Права людини, 2018. 118 с.

³² Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки». К.: НІСД, 2014. 148 с.

³³ Актуальні питання протидії тероризму у світі та в Україні: аналіт. доповідь / за заг. ред. О. О. Резнікової. К.: НІСД, 2017. 60 с.

Зокрема, ці автори виконали наукову роботу «Донбас у системі інформаційної безпеки держави: регіональні особливості, зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською пропагандою», в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України у 2015 р. За результатами було підготовлено аналітичну доповідь, в якій, зокрема, проаналізовано такі питання: Донбас крізь призму державної політики інформаційної безпеки: недоліки законодавчої та нормативно-правової бази; інформаційний простір Донецької області: регіональні особливості; Донбас у сфері інформаційного впливу російської федерації; РПЦ на Донбасі як інструмент впливу. Методи та форми протидії держави і суспільства церковно-релігійній руйнації тощо³⁴.

Хроніки подій. До окремої групи джерел слід віднести так звані «хроніки війни». «Хроніка війни»³⁵ – це документальне дослідження, літопис-хроніка подій 2014–2020 рр. в Україні. Метою цієї публікації було переглянути недавню історію та нагадати хронологію подій, що призвели до анексії Криму російською федерацією та початку гібридної збройної агресії росії в Донбасі. У цьому виданні проаналізовано тисячі щоденних новин і повідомлень з офіційних джерел та систематизовано їх у хронологічному порядку. Виклад проілюстровано свідченнями безпосередніх учасників подій, процитованих з книг-хронік, що вийшли раніше у видавництві «Фоліо». Тут зібрані спогади українських воїнів, які загинули, захищаючи нашу землю в перші дні, тижні, місяці та роки російсько-української війни, а також про новітніх героїв, які заплатили найвищу ціну за мир і добробут українського народу.

³⁴ Донбас у системі інформаційної безпеки держави: регіональні особливості, зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською пропагандою / Аналітична доповідь. К.: ППІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 196 с.

³⁵ Хроніка війни 2014–2020: у 3 т. Т. 1: Від Майдану до Іловайська / Д. Бура, О. Красовицький. Харків: Фоліо, 2020. 477 с.; Хроніка війни 2014–2020: у 3 т. Т. 2: Від першого до другого «Мінська» / Д. Бура, О. Красовицький. Харків: Фоліо, 2020. 474 с.; Хроніка війни 2014–2020: у 3 т. Т. 3: П'ять років гібридної війни / Д. Бура, О. Красовицький. Харків: Фоліо, 2020. 478 с.

Події, що почалися з 24 лютого 2022 р. до 2023 р. висвітлені у 8-ми частинах в електронній публікації «Хроніка нашої боротьби»³⁶ київського дослідника М. Жарких. Він потижнево висвітлює хроніку подій, спираючись на відкриті джерела. Цікаво виглядають також авторські «Враження від війни»³⁷ в двох частинах.

Спогади і книги пам'яті. Своєрідним джерелом є «Книги пам'яті України»³⁸, в яких враховуються бойові та більшість не бойових втрат, яких зазнала Україна в зоні проведення АТО/ООС.

Серед книг-спогадів слід виділити роботи А. Андрієвської та О. Халімон «Книга свідчень. Анатомія російської анексії Криму»³⁹. У своїй книзі «Анексія: Острів Крим»⁴⁰ кримський політолог Т. Березовець показує механізм гібридної війни, розв'язаної збройними силами російської федерації («зеленими чоловічками») та подає ексклюзивні свідчення українських та іноземних політиків, військових, офіцерів, з 18 лютого 2014 р. по 18 березня 2014 р.. Книга також містить ексклюзивні свідчення, спеціально надані свідками вторгнення. Публікація «Війна очима ТСН: 28 історій по той бік

³⁶ Хроніка нашої боротьби. URL: <https://www.m-zharkikh.name/uk/Miscel/WarChronicle.html> (дата звернення – 30.05.2023).

³⁷ Враження від війни. URL: <https://www.m-zharkikh.name/uk/Miscel/WarImpressions.html> (дата звернення – 30.05.2023).

³⁸ Книга пам'яті військовослужбовців Збройних Сил України, які загинули, захищаючи суверенітет, територіальну цілісність та недоторканість України. Кн. 1: Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська та Закарпатська області / заг. ред. Я. Тинченко; Міністерство оборони України, Національний військово-історичний музей України. К.: Лат&К, 2016. 392 с.; Книга пам'яті військовослужбовців Збройних Сил України, які загинули, захищаючи суверенітет, територіальну цілісність та недоторканість України. Кн. 2: Запорізька область, Івано-Франківська область, м. Київ, Київська область, Кіровоградська область, Автономна Республіка Крим, Луганська область, Львівська область / упоряд., ред. Я. Тинченко; Міністерство оборони України, Національний військово-історичний музей України. К.: ЛАТ&К, 2017. 448 с.; Книга пам'яті МВС. Національна гвардія України. Державна служба України з надзвичайних ситуацій / авт. кол.: А. В. Шевченко, О. В. Родіна, І. І. Лебедь, Г. С. Кобиляцька; упоряд. О. В. Красовицький. Харків: Фоліо, 2017. 368 с.; Книга Пам'яті полеглих за Україну. / М. Попов, Я. Тинченко, Г. Шаповаленко, С. Коваленко, С. Віговська, О. Трапезун, С. Смуk. [2014–2021]. URL: <https://memorybook.org.ua/> (дата звернення – 31.05.2022).

³⁹ Андрієвська А., Халімон О. Книга свідчень. Анатомія російської анексії Криму. К.: Критика, 2019. 248 с.

⁴⁰ Березовець Т. Анексія. Острів Крим. К.: Брайт Букс, 2015. 392 с.

камери»⁴¹ журналістки О. Кашпор є спробою узагальненого огляду перебігу воєнних подій на Донбасі 2014–2015 рр. Органічне поєднання авторських есей та фотографій робить це видання одним із найважливіших документальних свідчень.

Матеріали соціологічних досліджень. Серед матеріалів соціологічних досліджень слід виділити експертні опитування Центру Разумкова. За останні роки було проведено ряд опитувань з проблем українсько-російських відносин. В роботі використані експертні опитування (жовтень 2014 р., листопад 2015 р., листопад 2016 р.), які відбивають ставлення українського експертного співтовариства до причин і наслідків російсько-українського конфлікту. До нього увійшли позиції та оцінки українських експертів щодо форм і засобів «гібридної» агресії росії не лише в напрямку України, але й проти європейських країн. Сьогодні кремлівське керівництво проводить масовану і цілеспрямовану кампанію з дезінтеграції європейської спільноти, послаблення європейсько-атлантичного партнерства, залучення союзників по ЄС та реорганізації європейського простору в цілому за власним сценарієм. Думки експертного середовища є важливими для розуміння інструментів, механізмів та наслідків агресивної політики росії на європейському континенті, прогнозування подальшого розвитку подій та, відповідно, пошуку нових моделей протидії російському впливу в Україні та Європі. Результати опитування дають підстави для наступних міркувань і висновків. Протягом періоду проведення опитування громадяни визначали особливості українсько-російських відносин, причини та наслідки російсько-українського конфлікту, оцінювали політику росії щодо України та прогнозували подальший розвиток подій у двосторонніх відносинах⁴².

У процесі дослідницьких операцій з джерелами з'ясовувалися їх наукова цінність для дослідження проблеми, ступінь об'єктивності вміщених

⁴¹ Кашпор О. Війна очима ТСН. К.: Основи, 2015. 220 с.

⁴² Російська «гібридна» агресія в Україні та Європі: позиції і оцінки експертів. «Гібридна» війна Росії – виклик і загроза для Європи. Центр Розумкова. К., 2016. С. 29–35.

фактів, відомостей. Відбір джерел провадився відповідно до мети та конкретних завдань дослідження. Інформативний потенціал джерел дозволяє авторці виконати основні завдання наукової роботи.

1.3. Методологія та методи дослідження

Методологічні основи дослідження базуються на двох фундаментальних принципах – історизму і об'єктивності. *Принцип історизму* передбачає реалізацію прагнень дослідника через зрозуміння сутності досліджуваного періоду, показу перебігу подій з точки зору сучасників та їх оцінку з позицій тогочасних законів і традицій. Принцип історизму зумовив еволюційний погляд на розвиток суспільства і війни, визнання історичних фактів, явищ і подій російської збройної агресії у взаємозв'язку з конкретними історичними та політичними обставинами, в яких вони відбувалися.

Принцип об'єктивності вимагає реконструювати минуле неупереджено, без кон'юктурних викривлень, без «фіксації» минулих подій для доведення власної суб'єктивної наукової позиції. Об'єктивність передбачає неупередженість, яка робить судження незалежними від світогляду та соціально-політичної орієнтації дослідника. Водночас, дослідник не повинен бути нейтральним і має право обґрунтовувати свою позицію. Об'єктивність дослідника означає не утримання від критичних суджень, оцінок, світоглядних чи моральних питань, а чесне відображення суперечностей, труднощів і проблем, оскільки об'єктивність забезпечує науковість. Принцип об'єктивності визначив неупереджений розгляд проблем інформаційної безпеки України в умовах російсько-українського конфлікту як сукупності різноманітних та часто суперечливих за своїм характером явищ внутрішньої і зовнішньої політики України.

На принципах історизму та об'єктивності ґрунтуються *принципи системності та комплексності*. Їх поєднання зумовлено необхідністю, з

одного боку, детального та поглибленого, тобто диференційованого вивчення окремих явищ, процесів, з іншого, – їх узагальненого та цілісного висвітлення.

Методологія дослідження ґрунтується на загальнонаукових та спеціально-історичних методах пізнання. У роботі використано такі **загальнонаукові методи**, як *аналіз* (надав змогу здійснити поділ предмету вивчення на менші за обсягом дослідницькі проблеми: окупація та анексія Криму, АТО, вторгнення Росії в Донбас, російсько-українська війна 2022–2023 рр., міжнародна система безпеки), *синтез* (дозволив зібрати розрізнені історичні факти, розміщені в різних історичних джерелах, в єдину історичну картину російсько-української війни 2014–2023 рр.), *індукції* (допоміг узагальнити отримані знання в окремо взяті висновки), *дедукції* (дозволив зробити висновки про вплив російсько-українська війни 2014–2023 рр. на міжнародну систему безпеки).

У роботі було використано наступні **спеціально-історичні методи**, як метод періодизації, історико-порівняльний метод, метод актуалізації та хронологічний. *Метод періодизації* використано для виокремлення періодів у російсько-українській війні 2014–2023 рр. *Історико-порівняльний* метод застосовано для порівняння «гібридної» і «тотальної» війн РФ на території України. *Метод актуалізації* надає змогу застосовувати отримані висновки для подальшого дослідження війни. Відповідно до *хронологічного методу* події російсько-української війни розглянуто в хронологічному порядку з 2014 по 2023 рр.

Виходячи з проблематики дослідження, вважаємо за необхідне уточнити зміст ряду понять, по-перше, терміну «війна», по друге, пояснити ключове поняття «російсько-українська війна».

Термін «війна» досить складний і неоднозначний. Адже війна існувала в усі часи, при цьому жодна з таких наук, як історія, філософія, соціологія, юриспруденція, не дає чіткого трактування цього терміну. Чимало науковців, дослідників, політичних та військових експертів намагаються дати

визначення цьому поняттю, однак їм не завжди вдається зробити це повною мірою, адже поняття і явище війни настільки швидко підлаштовуються під кожен ситуацію, що складно окреслити усі військові стратегії і тактики, прослідкувати зміни та на їхній основі сформулювати чітке визначення цього феномену. Однак більшість науковців вважають війну способом розв'язання конфлікту між певними політичними утвореннями, шляхом бойових дій між підпорядкованими цим утворенням збройними силами.

Енциклопедія сучасної України Інституту енциклопедичних досліджень НАН України дає таке визначення поняттю «війна»: «соціально-політичне явище, що являє собою одну з форм розв'язування засобами збройного насильства суспільно-політичних, економічних, ідеологічних, національних, територіальних, релігійних та інших суперечностей між державами, народами, націями, класами, соціальними групами. Війна є продовженням політики насильницькими засобами і пов'язана зі зміною відносин між суб'єктами політики»⁴³.

В історичному дискурсі поряд з поняттям війни активно застосовується поняття «збройний конфлікт», якому надається перевага. Проте, основна сутність війни залишається незмінною – досягнення політичної мети шляхом застосування збройного та будь-якого іншого насилля.

Окреслює риси війни, які можна пов'язати з Україною, головний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень, М. Ожеван. Він наводить такі визначення терміну «війна»: 1) це серйозний силовий вплив на розв'язання певного конфлікту, який міг би розв'язуватись і без війни, але це було б досить тривалим процесом. 2) це збройна боротьба між угрупованнями всередині країни або між різними країнами⁴⁴. Саме другий контекст і є важливим для нашого дослідження.

⁴³ *Пилявець Р. І.* Війна. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=34448 (дата звернення – 31.05.2023).

⁴⁴ *Ожеван М.* Інформаційні війни: курс онлайн лекцій. Prometheus. 2015. URL: http://courses.prometheus.org.ua/courses/KNU/102/2015_T2/about. (дата звернення – 30.05.2023).

Поняття «російсько-українська війна» широко використовується в сучасній українській історичній літературі. Проте, західним експертам та медіа часто бракує культурної та історичної чутливості, щоб належним чином описати події, про які йде мова. Вони вживають «нейтральні» вислови: «криза всередині і навколо України» (ОБСЄ), «українська криза» (німецький канцлер О. Шольц), «конфлікт в Україні» (Інститут воєнних досліджень), «Російське вторгнення в Україну» (Рада закордонних справ), «війна в Україні» (BBC News), «Путінова війна» («Financial Times», «Foreign Policy»). Жоден з вказаних термінів не є доречним, а деякі з них – неправильні.

Найдоречнішим терміном є війна – як масштабний збройний конфлікт між державами. Але, водночас, ні «війна в Україні», ні «Путінова війна» тут не відповідають реальності. «Війна в Україні» описує територію, місцевість, театр бойових дій – іншими словами, це позбавляє Україну агентності як однієї з воюючих сторін. Така назва передбачає простір, на якому опоненти змагаються за якийсь вигреш. Також, це не «Путінова війна» тому, що війни зазвичай називають, зазначаючи залучені у них сторони. Причина проста: війна – це збройний конфлікт між державами. Кожна воююча сторона володіє державним апаратом, оперує армією, що налічує тисячі осіб, та живиться економікою, на яку працюють мільйони громадян. Отже, війна – це те, що роблять держави, правителі лише розпалюють її. Населення до цього також причетне. І не слід відокремлювати російських людей від путінського режиму⁴⁵.

Тому найбільш логічним, стосовно подій 2014–2023 рр. виступає назва «російсько-українська війна».

У сучасних історичних дослідженнях не існує єдиної періодизації російсько-української війни (2014–2023 рр.). Враховуючи агресію росії з 24 лютого 2023 р., першу періодизацію війни розробив воєнний історик

⁴⁵ Гомза І. Прихована імперія: як правильно називати і тлумачити російсько-українську війну. Критика. 2022. № 1–2. С. 3–5.

В. Грицюк:

- «I (20 лютого – квітень 2014 р.) – окупація Криму.
- II (14 квітня 2014 р. – 23 лютого 2022 р.) – проведення АТО / ООС.
- III (24 лютого 2022 р. – до сьогодні) – повномасштабна збройна агресія РФ проти України»⁴⁶.

Крім того, В. Грицюк у співавторстві з відомим українським істориком О. Лисенком, охарактеризували кожний з періодів та подали ґрунтовний опис третього, в якому виділили чотири фази:

- «перша (24 лютого – 17 квітня 2022 р.) – стратегічну роль у ній відіграла битва за Київ, яка ліквідувала плани окупантів, щодо повного захоплення України. Також на цьому етапі важливе місце зайняла успішна оборона Сум, Чернігова, Харкова;
- друга (18 квітня – 28 серпня 2022 р.) – зосередження основних зусиль супротивника на Сході України, друга стратегічна оборонна операція, яка створила умови для переходу Збройних сил України до наступальних дій;
- третя (29 серпня – кінець грудня 2022 р.) – стратегічна наступальна операція Збройних сил України, яка дала можливість звільнити Харківську область та правий берег Херсонської області;
- четверта (жовтень 2022 р. – березень 2023 р.) – стримування російського наступу на Сході України, стратегічна операція росіян щодо руйнування енергетичної системи України⁴⁷».

На наш погляд, найбільш повно і об'єктивно періодизацію російсько-української війни подано у публікації українського історика П. Гай-Нижника:

⁴⁶ *Грицюк В.* Історична періодизація широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України. Українське військо: сучасність та історична ретроспектива: Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 23 листопада 2022 р.). К., 2022. С. 45–46.

⁴⁷ *Грицюк В., Лисенко О.* Війна Російської Федерації проти України: військовий, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри. Український історичний журнал. 2023. № 2. С. 5–33; *Ільницький В., Куцька О.* Періодизація російсько-української війни (2014–2022) в українському науковому дискурсі. Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія. 2023. № 13/55. С. 162–177.

- «I період: окупація та анексія АР Крим (20 лютого – 24 березня 2014 р.) – «Фронт без спротиву».
- II період: Антитерористична операція (1 березня (офіційно – від 13 квітня) – 24 серпня 2014 р.) – «Внутрішній фронт».
- III період: Вторгнення росії в Донбас (24 серпня 2014 р. – 19 лютого 2015 р.) – «Східний фронт: Донбаське бойовище».
- IV період: Позиційна війна (20 лютого 2015 р. – 20 вересня 2016 р.) – «Східний фронт: Мінська пастка».
- V період: «Квола» війна (20 вересня 2016 р. – 20 травня 2019 р.) – «Східний фронт: “Нормандські” шанці».
- VI період: Вичікувальна війна (20 травня 2019 р. – 23 лютого 2022 р.) – «Східний фронт: Манівці замирення»
- VII період: Тотальна війна (24 лютого – ... 2023 р.) – «Бойовище п'яти фронтів»⁴⁸.

Вказану періодизацію ми й використовуємо як основу для нашого дослідження. В ній сформульовано та висвітлено сім періодів російсько-української війни. Акцентовано, що російсько-українська війна виходить за межі двостороннього конфлікту та має ознаки загальної кризи світової системи безпеки, що призведе до глобальних змін планетарного значення.

Таким чином, у науковій роботі було застосовано принципи історизму, об'єктивності, системності та комплексності, а також використано такі методи досліджень: загальнонаукові (аналіз, синтез, індукції, дедукції); спеціально-історичні (періодизації, історико-порівняльний, актуалізації, хронологічний). Зазначені принципи та методи наукового пізнання дозволяють найбільш адекватно відобразити процеси подій недавньої історії. Їх поєднання дає можливість уникнути суб'єктивних оцінок, залишитися на об'єктивно-науковій точці зору та забезпечує наукову достовірність результатів дослідження.

⁴⁸ Гай-Нижник П. Російсько-українська війна – Війна за Життя (2014–2022 рр.): періодизація. Українознавство. 2022. № 1. С. 51–76.

РОЗДІЛ 2. РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА 2014–2023 рр.

Передумови агресії росії проти незалежної України, яка спочатку переросла в гібридну, а потім і у повномасштабну російсько-українську війну, можна простежити ще з часів розпаду Радянського Союзу та перших років незалежності сучасної України. Безпосереднім приводом для повномасштабної війни російської федерації проти України 24 лютого 2022 р. стало відзначення сторіччя створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) 30 грудня 1922 р. шляхом проголошення нової імперії сучасної росії у формі очолюваного Москвою міждержавного союзу. Це можливо розглядати як прагнення Кремля відродити російський вплив на пострадянському просторі. На думку В. Путіна, Україна має бути невід’ємною частиною цієї федерації, оскільки росія не може передбачити своє майбутнє як повноцінної імперії без контролю над Україною⁴⁹.

Протистояння між Радянським Союзом (росією) і Україною почалося до його створення і продовжується після його розвалу:

Радянсько-українська війна 1917–1921 рр. – збройний конфлікт між Радянською Росією та Українською Народною Республікою за контроль над українськими землями закінчилася поразкою УНР, більшовицькою окупацією України і входженням УСРР до складу Радянського Союзу в 1922 р.

Голодомори 1921–1923, 1932–1933 та 1946–1947 рр. Голод в Україні 1921–1923 рр. – це масове знищення українського населення з ознаками етнічної чистки через мор голодом у південних губерніях УРСР, спричинений вивезенням хліба Радянською Росією, на тлі посухи та неврожаю. Цей голодомор забрав в Україні життя майже 1,5 млн. людей. Справжньою катастрофою для українського народу став голодомор 1932–

⁴⁹ Киридон А. М., Троян С. С. Цивілізаційна війна 2014–2022 рр.: національно-визвольна війна України XXI століття (теоретичний дискурс). С. 524–526.

1933 рр. На думку дослідників, у той час, в Україні вмерло від голоду 3,5–8 млн. осіб. Вказаний голодомор-геноцид носив штучний характер і був спрямований сталінським керівництвом на підриг української нації. Третім був голодомор 1946–1947 рр. Його причинами були не лише катастрофічний стан сільського господарства після Другої світової війни, а й масовий вивіз сільськогосподарської продукції для допомоги країнам «народної демократії». Внаслідок голоду 1946 р. в Україні загинуло 800 тис. осіб.

Діяльність УПА. Українська повстанська армія – військово-політична організація українського визвольного руху, стратегічною метою якої було відновлення Української держави; була заснована у 1942–1943 рр. і діяла до вересня 1949 р., коли була реорганізована у збройне підпілля, яке про існувало до середини 1950-х. До лав УПА було записано понад 100000 осіб, а понад півмільйона були репресовані радянськими каральними органами за участь у повстанському русі або за його підтримку.

Дисидентський рух 1960-х рр. і національно-демократичне відродження кінця 1980-х – початку 1990-х.

Здавалося, що після розвалу Радянського Союзу протистояння завершиться, але, керівник російської федерації – путін, вважає, що розпад СРСР – це найбільша геополітична катастрофа ХХ ст. і намагається її виправити. Як наслідок – боротьба продовжується у вигляді російсько-української війни, яка розпочалася з 2014 р. і включає в себе російське збройне вторгнення в Крим з подальшою окупацією півострова, війну на Донбасі, яка розпочалася зі створення терористичних так званих Донецької і Луганської «народних республік» і широкомасштабне вторгнення Росії в Україну з 24 лютого 2022 р.⁵⁰

У лютому 2014 р. рф розпочала війну з Україною, вдершись на її територію з півдня – з Кримського півострова. Відтоді, протягом цілих

⁵⁰ *Котляр Ю. В.* Україна – СРСР: 100 років протистояння // Petro Mohyla TV, YouTube. 2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=GZkrAMst0ic&list=PLIRRGZ43NI5G01gNczg8Q5LQWUZXrW3tq&index=1&t=182s> (дата звернення – 31.07.2023).

восьми років, і до нового повномасштабного вторгнення в лютому 2022 р., війна між росією та Україною тривала з різними формами загострення, налічувала ряд періодів, деякі з яких можна навіть виокремити в окремі військові операції – складові частини цієї довгої та виснажливої війни. Тому аналіз часової дистанції та військово-політичної ситуації в Україні в цей період дає можливість окреслити певні етапи протистояння: з моменту розпаду Радянського Союзу в 1991 р. російська федерація, безсумнівно, цілеспрямовано і поступово готувалася до знищення України як геополітичної реальності, що було історично задокументовано. Відтоді, російська федерація проводить гібридну та асиметричну комбіновану наступальну політику проти України шляхом ретельно спланованих енергетичних, торговельно-економічних, фінансових, дипломатичних, культурно-історичних та соціально-політичних війн, спрямованих насамперед на «м'яку силу», корупцію, шантаж, тиск та ізоляцію з метою перетворення України на політичного сателіта, економічну та енергетичну неоколонію, а потім, на демонтаж, поглинання і, зрештою, знищення через смертоносні збройні напади так званої «жорсткої» сили. Шлях відкритої війни, за планами російських керівників, мав би призвести до зникнення з карти світу незалежної держави України⁵¹.

Початком реалізації завершального етапу плану зі знищення та поглинання Української держави стала агресія проти України з боку російської федерації на чолі з В. Путіним у лютому 2014 р. Вона велася у комбінованій гібридній формі та мала яскраво виражений загарбницький характер⁵².

I період: Окупація та анексія АР Крим (20 лютого – 24 березня 2014 р.). Окупація Кримського півострова військами російської федерації

⁵¹ Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. К.: «МП Леся», 2017. 332 с.

⁵² Гай-Нижник П., Чупрій Л. Російсько-українська війна: особливості розв'язання військово-політичного конфлікту на Сході і Півдні України за сучасних геополітичних умов. Українознавство. 2016. № 4. С. 103–121.

розпочалася 20 лютого 2014 р., а вранці 24 лютого росія почала перекидати до Севастополя «спецназ» і додаткові війська з бронетехнікою. Крім кораблів Чорноморського флоту, були задіяні великі десантні кораблі Балтійського і Північного флотів. Того ж дня російський «спецназ» під виглядом представників «кримської самооборони» почав перехоплювати українські військові частини та судна. 27 лютого понад 100 військовослужбовців 45-го окремого полку спеціального призначення Повітряно-десантних військ ЗС рф у цивільному одязі та повному бойовому спорядженні увійшли на територію Автономної Республіки Крим у Сімферополі. Вони зайняли Верховну Раду і будівлю Ради міністрів Автономної Республіки Крим та підняли там російський прапор. У ніч з 27 на 28 лютого російські війська почали займати кримські аеропорти. Військовий аеродром Бельбек був повністю оточений і незабаром здався ворогу без жодного пострілу. У зв'язку з цим 28 лютого в Києві відбулося засідання Ради національної безпеки і оборони України, але на ньому так не було прийнято рішення про те, як протидіяти окупаційним військам⁵³.

2 березня, незважаючи на ультиматум російського військового керівництва, військові частини ВМС України в Криму залишилися бездіяльними в місцях дислокації. Того ж дня кораблі та катери Керченського загону Морської охорони Держприкордонслужби України під загрозою захоплення вийшли з порту і прорвалися до Бердянська, а Севастопольського загону – до Одеси. Напередодні, командувач ВМС України Д. Березовський зрадив присязі й перейшов на бік ворога. 3 березня було заблоковано з вимогою скласти зброю і перейти на бік так званих «ЗС Криму» штаб ВМС ЗСУ, корвет «Тернопіль», розвідувальний корабель управління «Славутич», штаб Севастопольської бригади тактичної авіації ПС ЗСУ у Бельбеку, частину ППО ПС ЗСУ на м. Фіолент, зенітно-ракетний полк

⁵³ *Гай-Нижник П. П.* Окупація та анексія Криму Російською Федерацією у 2014 р. як акт агресії проти України: перебіг вторгнення і свідчення міжнародного злочину. Гілея. 2017. Випуск 118 (№ 3). С. 110–125.

у Феодосії та інші частини. Того ж дня з аеродрому 10-ї морської авіаційної бригади в Новофедорівці на материк було передислоковано чотири вертольоти (один Ка-27, три Мі-14) і три літаки (два Ан-26, один Бе-12), а всього станом на 4 березня з материкової частини росії було перекинуто понад 15000 військовослужбовців, у Криму було виявлено близько 50 одиниць техніки, включаючи бронемашини та бронетранспортери; 10 березня російські війська без опору взяли під контроль військові частини в Бахчисараї.

11 березня Верховна Рада Криму на позачерговому засіданні прийняла т. зв. «Декларацію про незалежність АРК і Севастополя», а 16 березня на території Криму проведено т. зв. «референдум» про російський статус півострова.

Наступного дня (17 березня 2014 р.) президент росії визнав «незалежність і суверенітет» Республіки Крим. Водночас, президент путін підписав указ «Про підписання Договору між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття у Російську Федерацію Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів». 20 березня російські штурмовики захопили українську військово-морську базу в Новоозерному.

Окупація та незаконна анексія Криму Росією у 2014 р. стала актом військової агресії проти Української держави і є нічим іншим, як міжнародним злочином російської федерації.

На жаль, Верховна Рада України лише 20 березня прийняла Декларацію «Про боротьбу за звільнення України», але не зробила жодних кроків для звільнення Криму. З самого початку російського вторгнення нова військово-політична влада України в особі в. о. Президента і Голови Верховної Ради О. Турчинова, Прем'єр-міністра А. Яценюка та в. о. Міністра оборони І. Тенюха віддала наказ військовим частинам, які залишилися вірними Україні, не атакувати ворога і не чинити збройного опору агресору. Ці особи вчинили злочин проти українського народу, оскільки категорично

відкинули пропозиції дати відсіч ворогу. Їх дії мають ознаки державної зради⁵⁴.

4 березня 2014 р. в. о. Президента України О. Турчинов підписав указ про виведення українських військ з Криму і Севастополя, чим фактично і завершив перший етап російсько-української війни.

II період: Антитерористична операція (1 березня (офіційно – від 13 квітня) – 24 серпня 2014 р.). Другим етапом комплексної гібридної війни є спроба Кремля перенести війну на український континент шляхом розгортання агентури і засилання терористичних груп у російськомовні та політично проросійські регіони і міста України для фінансування і «розпалювання» сепаратистських і колабораціоністських рухів. У зв'язку з цим, у січні 2014 р. у Москві було розроблено документ під назвою «Про кризу на Україні». Це був узагальнений широкомасштабний план дій з дестабілізації України та включення 12 областей і міста Києва до складу російської федерації. Окремий план втручання росії у внутрішні справи України, розділу її території та приєднання південного сходу до росії був опублікований на початку лютого 2014 р. у вигляді Аналітичної записки⁵⁵.

Від самого початку окупації Криму росія розглядала півострів як потенційний плацдарм для наступу на південний схід України. Однак, більш привабливим з географічної, логістичної і тактичної точки зору вважався наступ з північного сходу і перелом внутрішньо-політичної ситуації на всіх територіях лівобережжя України. Зрештою, південний сектор залишався попереднім плацдармом для повномасштабного вторгнення з метою захоплення Донецької, Луганської, Харківської, Одеської, Дніпропетровської, Херсонської, Миколаївської та Запорізької областей.

⁵⁴ Гай-Нижник П. Російсько-українська війна – Війна за Життя (2014–2022 pp.): періодизація. The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects. С. 454.

⁵⁵ Аналитическая записка (План вмешательства России во внутренние дела Украины, расчленения её территории и присоединения юго-восточных областей Украины к Российской Федерации). Администрация Президента РФ, [4–12] февраля 2014 г. Новая газета. 2015. 24 февраля. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2015/02/24/63168-171-predstavlyaetsya-pravilnym-initsiirovat> (дата звернення – 31.07.2023).

Коли намір прямого вторгнення з півдня було відкладено на майбутнє, росіяни запустили план масштабної дестабілізації цих регіонів.

Процес ослаблення України зсередини розпочався 1 березня 2014 р. в Харкові (перше захоплення ОДА), Дніпрі (тоді – Дніпропетровську), Донецьку (3 березня – перше захоплення ОДА), Мелітополі, Луганську (9 березня – перше захоплення ОДА), Миколаєві, Одесі (3 березня – штурм облради) та Херсоні, а 5 березня масові проросійські протести розпочалися одночасно у Запоріжжі та інших містах на сході України. У Харкові проросійські колаборанти, збройні сили та російський спецназ кілька разів захоплювали місцеву адміністрацію. Згодом, до міста був направлений міністр внутрішніх справ А. Аваков. Завдяки спецпідрозділу Нацгвардії «Ягуар» вдалося відстояти місто (74 проросійських заколотника було вибито з Харківської обласної адміністрації та заарештовано). Позитивним фактором стало призначення у Дніпропетровську головою ОДА І. Коломойського, який швидко навів лад на ввіреній йому території (Дніпропетровщина, Запоріжжя).

Одеса залишилася українською, незважаючи на те, що місцева влада та правоохоронці заплатили криваву ціну: протистояння між противниками та прихильниками федералізації в Одесі 2 травня 2014 р. переросло у жорстокі сутички, в яких загинуло 40 осіб. Більшість загиблих були проросійськими прихильниками федералізації, які сховалися в будівлі профспілок, що згодом загорілася.

Сепаратистські терористи та колаборанти почали повномасштабну насильницьку акцію із захоплення адміністративної будівлі. Розпочалися й перші бойові дії на знищення спецгрупами СБУ диверсантів, а ними – українських посадовців та активістів. 16 березня секретар РНБО А. Парубій заявив про зрив широкомасштабної операції російських сепаратистів по вторгненню в Україну під назвою «Російська весна», що мала за мету захоплення влади на південному сході країни за кримським сценарієм.

Тим часом, на початку квітня 2014 р. озброєні проросійські сили почали захоплювати адміністративні будівлі на сході України (12 квітня були захоплені районні відділення міліції у Слов'янську і Краматорську та міська рада в Артемівську; аналогічні спроби були здійснені в Горлівці та Красному Лимані, 7 квітня російські терористи захопили зброю у будівлі СБУ Луганська, а 29 квітня було повторно захоплено будівлю Луганської ОДА (вперше – 9 березня); 28 квітня заколотники оволоділи будівлею РДА у Станиці Луганській, 29 квітня було захоплено міські ради у Красному Лучі та Первомайську. 30 квітня над райвідділом міліції у Антрациті було піднято російський прапор, проросійські колаборанти також захопили міську раду у Свердловську та Алчевську, а увечері 1 травня – міську раду у Стаханові. В результаті російські терористи та місцеві колаборанти оголосили про створення так званих «Донецької народної республіки» та «Луганської народної республіки» (раніше такі спроби були зроблені в інших обласних центрах Лівобережжя)⁵⁶.

У відповідь – РНБО України, очолювана на той час в. о. президента України О. Турчиновим, ухвалила рішення про початок антитерористичної операції (АТО). Ситуація на сході України швидко переросла у збройний конфлікт: 15 квітня український уряд оголосив про початок антитерористичної операції і ввів війська у Донецьк і Луганськ. Того ж дня перший віце-прем'єр-міністр України В. Ярема заявив, що представники 45-го полку повітряно-десантних військ росії перебувають у містах Слов'янськ і Краматорськ Донецької області. 16 квітня один з керівників контррозвідки СБУ В. Найда заявив на брифінгу, що дії російських диверсантів і спецназу на території України були спрямовані на максимальну дестабілізацію ситуації, а в перехоплених розмовах російські силовики обговорювали

⁵⁶ Гай-Нижник П. Російсько-українська війна – Війна за Життя (2014–2022 рр.): періодизація. С. 455.

завдання вбити кілька сотень людей, щоб протягом 1,5 години ввести війська в Україну⁵⁷.

До кінця квітня в. о. президента оголосив, що уряд України більше не контролює Донецьк і Луганськ повною мірою. О. Турчинов, зокрема, заявив, що країна знаходиться в режимі повної бойової готовності і видав указ про відновлення військової служби за призовом. Тим часом, 2 травня антиурядові озброєні групи збили два українських військових вертольоти над містом Слов'янськ на сході країни. Справжня природа, причини та спонсори антиукраїнського терористичного перевороту та таємного іноземного (російського) вторгнення стали зрозумілими після того, як так званий «референдум, проведений під дулами автоматів 11 травня 2014 р., був скасований українським урядом. Згодом, представники фейкових «Донецької народної республіки» та «Луганської народної республіки» виступили із заявами, в яких проголосили свою «незалежність» від України. Крім того, «Донецька народна республіка» та «Луганська народна республіка» звернулися із закликом про їх прийняття до складу російської федерації.

25 травня відбулися президентські вибори, перемогу на яких здобув П. Порошенко. Тим часом російські збройні сили та спецпідрозділи активізували свої операції проти українських військових, які втратили техніку та особовий склад. Наприкінці травня велися запеклі бої за міжнародний аеропорт Донецька. 14 червня в Луганську був збитий український військово-транспортний літак Іл-76, в результаті чого загинули дев'ять членів екіпажу і 40 українських десантників. Того дня до Луганська попрямували три літаки, один з яких успішно приземлився, другий був збитий збройними силами, а третій повернувся невдовзі після атаки. Аеродроми в Краматорську, Луганську та Донецьку вже перебували під контролем українських військових, але були оточені бойовиками. Контроль над цими трьома аеропортами необхідно було зберегти, щоб не допустити приземлення там російських літаків. Однак існували проблеми з

⁵⁷ Українська правда. 2014. 16 квітня.

транспортуванням боєприпасів, продовольства і води, а також з евакуацією поранених.

У середині липня росія звинуватила українські сили в обстрілі Донецька. Українська сторона заявила, що снаряди, якими обстрілювали українські військові позиції протягом кількох днів у липні та серпні 2014 р., були випущені з позицій на території росії, а 16 липня її військово-повітряні сили збили український військовий вертоліт. Вже наступного дня, 17 липня, над східною Україною було збито пасажирський літак авіакомпанії «Malaysian Airlines», що виконував рейс МН17 по маршруту з Амстердама в Куала-Лумпура. Загинули 298 пасажирів і членів екіпажу літака. Також колаборантам і військовим бойовикам не вдалося захопити найбільший склад зброї на території України в Артемівську Донецької області, який знаходився у соляних шахтах.

Тим не менш, втрати техніки та озброєння були значними через допущені українською стороною стратегічні помилки. Зокрема, таким прорахунком було зосередження військ на майже двомісячній кільцевій облозі районного центра Слов'янськ, тоді як головні сили все ж слід було кинути на оволодіння Луганськом і Донецьком. Донецьк був важливою стратегічною базою, яку ворог ще не встиг повністю укріпити. Луганськ є не менш важливим регіональним центром, і, будучи розташованим приблизно за 50 км від російського кордону, він мав би вчасно перекрити російські поставки зброї, боєприпасів, грошей і особового складу. Більше того, російському військовому угрупованню І. Гірка («Стрелкова»), яке утримувало Слов'янськ, чомусь було дозволено здійснити оперативно-стратегічний відхід з міста до Донецька. Так було втрачено час і можливості, які б змінили розстановку сил на сході України й, цілком можливо, не призвели б до наступних невдач Збройних сил України внаслідок очевидних прорахунків (некомпетентності, нехлюйства, саботажу) у вищих колах СБУ, Генерального штабу ЗСУ та штабу АТО.

Початок серпня 2014 р. був дуже складним у військовому плані. Вже майже два місяці Україна проводить активну фазу антитерористичної операції зі звільнення території Донецької та Луганської областей, контрольованої підтримуваними росією незаконними збройними формуваннями та колаборантами. За цей час сили АТО взяли під контроль близько 60% території обох областей. Донецьк і Луганськ були заблоковані з півночі, заходу і півдня⁵⁸.

На той момент українським силам вдалося звільнити західний Донбас, південь і північ Донецької та північ Луганської областей. Українські військові блокпости наблизилися до Донецька та Луганська. Завдання полягало в тому, щоб повністю замкнути коло вздовж східного кордону України, оточити колабораціоністів-сепаратистів і відрізати допомогу з росії. Тільки зі східного сектору, переважно з території російської федерації, збройні сили могли отримувати зброю і підкріплення. З метою остаточного звільнення територій, зайнятих збройними формуваннями, у серпні керівництво АТО планувало:

1. Відновити контроль над кордоном з росією, щоб унеможливити постачання зброї, боєприпасів, матеріально-технічних засобів та особового складу з території російської федерації до збройних формувань бойовиків.

2. Розділити територію, контрольовану збройними формуваннями, на кілька частин.

3. Створити умови для оточення найбільших угруповань збройних формувань, приступити до їх роззброєння та знищення у разі опору.

Стратегічне значення для реалізації цього плану має недопущення обстрілів території російської федерації з боку України та випадкового перетину українсько-російського кордону силами АТО.

У цьому контексті варто також зазначити, що в грудні 2014 р. в інтерв'ю німецькому журналу «Der Spiegel» прем'єр-міністр А. Яценюк

⁵⁸ Гай-Нижник П. Російсько-українська війна – Війна за Життя (2014–2022 рр.): періодизація. С. 457.

заявив, що керівництво країни вірило в те, що росія не буде проводити вторгнення в материкову частину України і відмовиться від відкритої допомоги колаборантам. «Спочатку всі думали, що після анексії Криму хижак вгамується. Але він продовжував, підтримуючи так званих сепаратистів на Східній Україні»⁵⁹.

До середини серпня 2014 р. в антитерористичній операції було задіяно близько 40000 осіб: понад 32000 військовослужбовців ЗСУ, 5500 одиниць важкого озброєння та військової техніки, 3000 бійців Національної гвардії, 3000 – Державної прикордонної служби та 2000 представників СБУ. Ця кількість сил і засобів була оцінена як достатня для виконання поставлених завдань: співвідношення сил АТО до збройних сил становило приблизно 1:1. Добровольчі підрозділи (загони) на той час налічували до 4000 осіб. Вони взаємодіяли з регулярною армією, але не підпорядковувалися штабу АТО і не входили до складу жодного підрозділу.

Протягом усього періоду проведення АТО росія постійно підтримувала дії бойовиків-колаборантів. Спочатку через постачання зброї, особового складу (підготовлених, екіпірованих та проінструктованих найманців) та розгортання розвідувально-диверсійних груп ГРУ, а потім через обстріли українських військових частин з власної території.

5 серпня командування сектору «Б» (командувач АТО полковник В. Муженко та генерал-лейтенант В. Хомчак) віддало бойовий наказ на штурм Іловайська, щоб звузити кільце блокади навколо Донецька зі сходу. Однак, в серпні 2014 р. регулярні російські війська розпочали відкритий наступ на українську територію без оголошення війни. Їхнє таємне вторгнення почалося 24 серпня 2014 р.

Таким чином, період АТО фактично завершився і набув нової, якісно іншої форми – відкритої війни з регулярними частинами збройних сил росії.

⁵⁹ Yatsenyuk A. (Ukrainian Prime Minister): Putin «Needs New Annexations» (Interview Conducted By Matthias Schepp and Christoph Schult). Der Spiegel. 2014. 20.XII. URL: <http://www.spiegel.de/international/europe/spiegel-interview-withukrainian-prime-minister-arseniy-yatsenyuk-a-1009711.htm>. (дата звернення – 31.07.2023).

III період: Вторгнення росії в Донбас (24 серпня 2014 р. – 19 лютого 2015 р.). 24 серпня 2014 р. російські підрозділи рушили на Іловайськ через Амвросіївку та Кутейникове, майже не зустрічаючи опору. З цього моменту баланс сил і засобів сторін змінився на користь супротивника. При цьому російські військовослужбовці не мали ні документів, ні розпізнавальних знаків на формі та військовій техніці. 25 серпня 2014 р. до командування АТО та Генерального штабу Збройних Сил України почала надходити розвідувальна інформація про перетин державного кордону України колоною російської військової техніки. 25 серпня 2014 р. росія направила на територію України вісім батальйонних тактичних груп російських військ загальною чисельністю 4000 осіб. 26 серпня, після захоплення в полон російських десантників, факт вторгнення регулярних підрозділів російської федерації був остаточно підтверджений.

8 батальйонних тактичних груп військовослужбовців рф просувалися за такими напрямками:

1. На Луганському – чотири (змішана БТГр від 61-го окремого полку морської піхоти та 200-ї окремої мотострілецької бригади Північного флоту Західного ВО, дві БТГр від 104-го десантно-штурмового полку 76-ї десантно-штурмової дивізії та 20-ї окремої мотострілецької бригади Південного ВО, БТГр від 247-го десантно-штурмового полку 7-ої десантно-штурмової дивізії повітряно-десантних військ).

2. На Донецькому – чотири (БТГр від 247-го десантно-штурмового полку 7-ї десантно-штурмової дивізії повітрянодесантних військ, дві БТГр зі складу 331-го повітрянодесантного полку 98-ї повітрянодесантної дивізії та 19-ї окремої мотострілецької бригади Південного ВО, БТГр 56-ї окремої десантно-штурмової бригади повітрянодесантних військ).

Вказані батальйонні тактичні групи були посилені підрозділами спеціального призначення зі складу 10-ї та 22-ї окремих бригад спеціального призначення Південного ВО, 346-ї окремої бригади спеціального призначення та 25-го окремого полку спеціального призначення 49 А

Південного ВО, 24-ї окремої бригади спеціального призначення Центрального ВО та 45-го окремого полку спеціального призначення повітрянодесантних військ, а також 8-ї окремої мотострілецької бригади 58 А Південного ВО. Всього угруповання збройних сил рф нараховувало понад 6000 осіб особового складу, 70 одиниць танків, 270 бойових броньованих машин, 90 артилерійських систем, 85 одиниць РСЗВ⁶⁰.

Бойові дії між українськими та російськими військовими підрозділами і збройними силами, які вони підтримують, активізувалися 25–26 серпня 2014 р. Враховуючи завдані їм втрати, було зроблено висновок, що вони будуть уникати втягування у затяжні бої. З одного боку, через загрозу зростання втрат, які було б важко приховати від населення, а з іншого-через можливість того, що міжнародна спільнота розцінить це як акт агресії проти України і використає для запровадження санкцій. Тому, російською федерацією були застосовані дипломатичні шляхи для припинення бойових дій та ведення вогню.

Під час зустрічі з президентом України П. Порошенком у Мінську, 26 серпня, президент росії В. Путін говорив про необхідність «якнайшвидше зупинити кровопролиття». Однак, американські супутникові знімки показали, що російські бойові підрозділи дислокуються на південному сході від Донецька на території України. Того ж дня в Луганську були затримані солдати 9-ї бригади російської регулярної армії. У відповідь, рф заявила, що солдати «випадково» «заблукали» на українську територію. Цей випадок нібито стався під час конфлікту на кордоні. Наступного дня після зустрічі президентів, росіяни обстріляли позиції українських військових у Новоазовську з установок «Град» з власної території та атакували їх двома колонами російських бронетранспортерів і танків. Після продовження обстрілів українських військ в Іловайську, росіяни запропонували

⁶⁰ Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні–вересні 2014 року (підготовлено Генеральним штабом Збройних сил України спільно з Центральним науково-дослідним інститутом Збройних сил України). К., 2015. С. 15–16.

українським силам припинити опір, скласти зброю, здати озброєння і вийти з оточення. Ці умови були відкинуті. Тоді керівництво сектору «Б» домовилося з представниками російських військових про відхід з технікою та озброєнням. Згідно з домовленістю, на світанку 29 серпня 2014 р., після прибуття двох БТРів з російської армії (один в Многопілля, другий – в Агрономічне) планувалося супроводження двох колон українських військ двома маршрутами до межі Старобешево – Новокатеринівка. Це стало початком трагедії для українських військ під Іловайськом, де близько 1200 українських солдат потрапили в оточення. Цього ж дня ЗС РФ порушили досягнуті домовленості та фактично вчинили розстріл українських підрозділів, які виходили встановленими коридорами: 366 загиблих, 429 поранених, 128 потрапили в полон, а 158 вважаються до цього часу зниклими безвісти⁶¹.

При цьому Кремль продовжував зухвало запевняти, що на східних територіях України не має російських військ. Водночас, скориставшись поразкою українських підрозділів під Іловайськом, російські війська просунулися на захід і зайняли, зокрема, Тельманівський район з узбережжям Азовського моря до Маріуполя. 2–5 вересня резервні сили, які готувалися до зняття блокади з Іловайська, запобігли подальшому просуванню ворога в напрямку Маріуполя. Було здійснено ряд рейдових операцій районі населених пунктів Комсомольське – Тельманове – Новоазовськ – Староласпа. Активні бойові дії тривали до 5 вересня. Паралельно відбувалися переговори на рівні національного керівництва, які завершилися підписанням у Мінську першого протоколу, щодо припинення вогню та встановленням лінії розмежування сторін.

5 вересня 2014 р. «мирні ініціативи» В. Путіна та «мирний план» П. Порошенка були офіційно розглянуті так званою Тристоронньою контактною групою (посол (ОБСЄ) Х. Тальявіні, другий президент України

⁶¹ *Гай-Нижник П.* Російсько-українська війна – Війна за Життя (2014–2022 рр.): періодизація. С. 459.

Л. Кучма, посол рф в Україні М. Зурабов) та «плюс два»: ватажки проросійських терористів О. Захарченко та І. Плотницький. В результаті контактної групою був підписаний протокол. Основним змістом протоколу була децентралізація влади в Україні, включаючи забезпечення двостороннього припинення застосування зброї та ухвалення Закону України «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької і Луганської областей» (Закон про особливий статус). 16 вересня президент П. Порошенко подав до Верховної Ради проєкт такого Закону, а 19 вересня 2014 р. учасники Тристоронньої контактної групи підписали Меморандум на реалізацію протоколу⁶². Проте вже 2 листопада відбулися «вибори» голів псевдореспублік («ДНР» і «ЛНР») і знову загострилися бої (у т. ч. за Донецький аеропорт).

Тож президенти України та росії знову зустрілися, цього разу в нормандському та тристоронньому форматі, щоб обговорити черговий план дій, розроблений Францією та Німеччиною (погоджений попередньо через канцлера ФРН А. Меркель з П. Порошенком і В. Путіним). 12 лютого 2015 р. було погоджено Декларацію на підтримку «Комплексу заходів з виконання Мінських угод», підписаних учасниками «Тристоронньої контактної групи плюс 2» (так звана «Декларація чотирьох»). Декларацію підписали президент росії В. Путін, президент України П. Порошенко, президент Франції Ф. Олланд і канцлер Німеччини А. Меркель. У цьому контексті глави держав та урядів також схвалили «Комплекс заходів з виконання Мінських угод», прийнятий і підписаний у Мінську 12 лютого 2015 р. всіма, хто також підписав Мінський протокол від 5 вересня 2014 р. та Мінський меморандум про взаєморозуміння від 19 вересня 2014 р. 15 лютого 2015 р. з 00 год. 00 хв (за київським часом) мало розпочатися негайне і всеосяжне припинення

⁶² Меморандум об исполнении Протокола по итогам консультаций Трехсторонней контактной группы относительно шагов, направленных на имплементацию Мирного плана Президента Украины П. Порошенко и инициатив Президента России В. Путина. OSCE. Organization for Security and Cooperation in Europe. URL: <http://www.osce.org/ru/home/123807?download=true>. (дата звернення – 31.07.2023).

вогню в окремих районах Донецької та Луганської областей України та його суворе виконання. 17 лютого Рада Безпеки ООН схвалила «Комплекс заходів з виконання Мінських угод», вітала Декларацію «чотирьох», закликала всі сторони забезпечити повне виконання «Комплексу заходів з виконання Мінських угод», включно з припиненням вогню, постановила «продовжити займатися цим питанням»⁶³

Проте, запеклі бої знову почалися вже з 16 лютого 2015 р. 7 лютого Дебальцеве, яке за Мінськими угодами мало залишатися на українській стороні, було взято в облогу. У світлі цих подій 18 лютого українські війська почали відхід з Дебальцевого під шквальним вогнем противника, який остаточно завершився 20 лютого. До речі, наступного дня президент П. Порошенко заперечив факт облоги, заявивши, що 80% української армії вийшли, як і планувалося, разом з технікою. Насправді, сотні українських солдат загинули за два дні в «Дебальцевському казані» з 18 січня по 18 лютого загинули 179 військових, 110 – потрапили у полон, 81 – зникли безвісти). Це були герої, які вели запеклі бої із супротивником (в тому числі й з кадровими військовими РФ), що мав перевагу у живій силі в 5–7 разів.

За даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини, на Сході України щонайменше 5665 осіб було вбито та 13961 поранено за період між серединою квітня 2014 р. та серединою лютого 2015 р.⁶⁴

Так Другими мінськими угодами і поразкою у «Дебальцевському казані» 20 лютого 2015 р. завершився третій період російсько-української війни, а Донбаське бойовище фактично сформувало у ній майбутній Східний фронт.

⁶³ Резолюція 2202 (2015), принята Советом безопасности на его 7384-м заседании 17 февраля 2015 года. Организация объединенных наций. Совет Безопасности. URL: <https://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/043/74/PDF/N1504374.pdf?OpenElement> (дата звернення – 31.07.2023).

⁶⁴ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Report on the human rights situation in Ukraine 1 December 2014 to 15 February 2015.

IV період: Позиційна війна (20 лютого 2015 р. – 20 вересня 2016 р.).

Збройна напруженість зберігалася і на четвертому етапі, але протистояння перетворилося на битву за позиції з безперервними обстрілами та активізацією діяльності диверсійних груп, яка розпочалася після 20 лютого 2015 р. Так звані Мінські угоди були підписані під тиском Кремля після просування російських військ у Донецьку та Луганську області, кількох трагічних поразок українських військ і загрози великого наступу проросійських сепаратистських сил за підтримки росіян. Водночас було зрозуміло, що ці угоди не мають юридичної сили і суперечать Конституції України, міжнародному праву та Статуту ООН. Крім того, ці акти не мали юридично-зобов'язуючих підписів і не були ратифіковані Верховною Радою – тобто не були конституційними.

В. Путін не полишав своїх намірів та прагнень знищити Україну як державу. Інакше як пояснити наявність розробленого у штабі Західного військового округу ЗС рф (м. Санкт-Петербург) таємного плану захоплення росією Лівобережної України та Києва від 8–9 квітня 2015 р. під назвою «Доповідь рішення на застосування угруповання військ «Північ» у спеціальній операції». Незважаючи на це, і Президент, і Прем'єр-міністр України були сповнені рішучості виконувати Мінські домовленості, але на заваді цьому стала політична еліта та державницьки налаштовані члени українського суспільства.

Окупована росією частина Донбасу, перетворена Мінськими угодами на так звану «сіру зону», мала бути інкорпорована в Україну зі статусом практичного самостійного утворення і стати тягарем і зашморгом на шії економіки України, руйнуючи також український державний організм.

Хронологічне завершення четвертого періоду відзначено укладанням 20 вересня 2016 р. чергового тимчасового перемир'я на Східному фронті та

підписанням Рамкового рішення Тристоронньої контактної групи про розведення сил і засобів ведення вогню⁶⁵.

V період: «Квола» війна (20 вересня 2016 р. – 20 травня 2019 р.).

Бойові дії низького рівня були помітними завдяки спробам зберегти режим припинення вогню на Східному фронті та імплементувати і розвивати Рамкове рішення Тристоронньої контактної групи про розведення сил і засобів, підписане 20 вересня 2016 р. То була спроба втілити у життя мертвонароджені «мирні плани» президента України П. Порошенка та оманливі «ініціативи» президента росії В. Путіна від 5 вересня 2014 р., а також безплідні «Меморандум про виконання положень Протоколу» від 19 вересня 2014 р. та «Комплекс заходів по виконанню Мінських угод» від 12 лютого 2015 р.⁶⁶

Відповідь України на вимоги «Мінського протоколу» та «Комплексу заходів з виконання Мінських угод» була втілена у Законі України «Про внесення зміни до статті 10 Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей»» (№ 256-VIII від 17 березня 2015 р.). Фактично, цим Законом пропонувалося легалізувати й увести в правове поле України путінських бойовиків та проросійських запродавців усіх рівнів влади терористичних анклавів т. зв. «ДНР» і «ЛНР». От для чого, крім інших мотивів, намагалися, зокрема й президент П. Порошенко, змінити Конституцію й нав'язати Україні так звану децентралізацію, амністію, самоврядування. Саме цього прагнув В. Путін, а федеральний канцлер Німеччини А. Меркель та президент Франції Ф. Олланд були не проти. Не заперечував цьому й П. Порошенко. Він та його політична команда, на диво, досить швидко,

⁶⁵. *Гай-Нижник П.* Російсько-українська війна – Війна за Життя (2014–2022 рр.): періодизація. С. 460.

⁶⁶ Рамочное решение Трехсторонней контактной группы о разведении сил и средств. Офіційний веб-сайт Координатора проєктів ОБСЄ в Україні. URL: <http://www.osce.org/ru/cio/266271?download=true> (дата звернення – 31.07.2023).

відмовився як від Будапештського формату⁶⁷, так і від Женевського чи будь-якого іншого, в рамках яких до перемовної групи були б залучені США, Велика Британія та Євросоюз. Натомість було зроблено безальтернативну ставку на формат з дорадництвом лояльних Кремлю Франції й Німеччини, де росію вмовляли безсила ОБСЄ і проросійські колаборанти. Так само дивним чином одним з уповноважених представників української делегації у Мінську став В. Медведчук – відвертий українофоб і кум В. Путіна.

19 жовтня 2016 р. в рамках Нормандського формату в Берліні було оголошено про розробку нової «дорожньої карти» імплементації Мінських домовленостей.

У своїй промові Президент України П. Порошенко неодноразово називав війну на сході України «вітчизняною», але не ініціював запровадження воєнного стану навіть під час найінтенсивніших бойових дій з 2014 р., що неодноразово піддавалося критиці як з боку політиків, так із боку громадськості. Однак, після захоплення українських моряків російськими силами в Азовському морі 25 листопада 2018 р. П. Порошенко запровадив воєнний стан на 30 днів, з 14:00 26 листопада до 14:00 26 грудня 2018 р. Це рішення Президента України було розкритиковане багатьма авторитетними західними експертами та українською громадськістю. Вони обґрунтовували це тим, що воєнний стан був запроваджений через бажання П. Порошенка відтермінувати наступні президентські вибори, а інцидент у Керченській протоці був спеціально спровокований з цією метою.

«Квола» війна затягнулася до часу наступних президентських виборів в Україні й формально завершилася 20 травня 2019 р. з інавгурацією нового президента держави – В. Зеленського.

VI період: Вичікувальна війна (20 травня 2019 р. – 23 лютого 2022 р.). Шостий період російсько-української війни почав свій хронологічний початок від 20 травня 2019 р., власне, не стільки через

⁶⁷ Гай-Нижник П. П. Будапештський меморандум: передумови і наслідки (не)гарантії національної безпеки України. Гілея. 2016. Випуск 114 (№ 11). С. 366–378.

інавігурацію цього дня нового президента В. Зеленського, а остільки, що з того часу розпочалася низка нових спроб української влади знайти спосіб і замирення у війні. І цей спосіб нібито було знайдено у т. зв. «формулі Штайнмаєра». Попри те, що рф жодного разу за час війни не дотримала своїх обіцянок та зобов'язань, що з офіційної точки зору, не існувало різних «Мінських угод», а був лише Протокол (який містив низку домовленостей) і Комплекс заходів щодо їх виконання, й Мінські домовленості були політичними, а не юридично обов'язковими документами, В. Зеленський наполегливо намагався поновити перемовини у т. зв. «нормандському форматі» й особисто зустрітися з В. Путіним.

1 жовтня 2019 р. учасники Тристоронньої контактної групи підписали в Мінську «формулу Штайнмаєра», а 7 жовтня Ф.-В. Штайнмаєр розповів про історію створення формули та визначив її сутність: «Формула містить деякі великі кроки, які сторони конфлікту не хотіли робити, і містить не що інше, як спробу зробити деякі маленькі кроки, які, незважаючи на їхню природу і наслідки, все ще потребують узгодження»⁶⁸.

9 грудня в Парижі відбувся саміт за участі представників України, Франції, Німеччини та рф. Ця зустріч була першою за останні три роки. Метою саміту було затвердження нового порядку денного імплементації Мінських домовленостей та обговорення «формули Штайнмаєра». За результатами саміту було підписано підсумковий документ під назвою «Загальні узгоджені висновки Паризького саміту в Нормандському форматі 9 грудня 2019 року». Ці домовленості передбачали, зокрема, імплементацію «формули Штайнмаєра» в українське законодавство згідно з версією, узгодженою Н4 та Тристоронньою контактною групою, а також закріплення «особливого статусу» окремих районів Донецької та Луганської областей на постійній основі. Обіцянки президента України щодо досягнення повної

⁶⁸ Штайнмаєр прокоментував «формулу Штайнмаєра». BBC News. Україна. 2019. 7 жовтня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-49962679> (дата звернення – 31.07.2023).

перемоги на саміті у Парижі та внаслідок його особистої зустрічі з президентом рф не справилися і виявилися самооманою.

27 квітня 2021 р. В. Зеленський заявив про необхідність розширення «нормандського» формату, пояснивши, що «це може бути окремий, паралельний формат з іншими країнами, які є дуже серйозними, потужними світовими гравцями»⁶⁹. За день до цього в інтерв'ю газеті «Financial Times» В. Зеленський закликав переглянути домовленості 2015 р. та долучити до «нормандського» процесу ще й Велику Британію, Канаду та США⁷⁰.

Натомість, ще наприкінці березня – на початку квітня 2021 р. російські військові перекинули значну кількість озброєння і техніки з західної та центральної росії, а також з Сибіру, в окупований Крим і навчальний центр Погоново за 17 км на південь від Воронежа. Тоді ж росія розмістила вздовж кордону 28 батальйонних тактичних груп, у тому числі в Брянській та Воронежській областях росії (Західний військовий округ). Наступного дня 50 російських БТГ, що склалися з 15000 солдатів, були зібрані для навчань у Південному військовому окрузі, до якого входив окупований Крим. Також він межував з зоною конфлікту на Донбасі. Станом на 9 квітня 85000 російських військовиків вже перебували у Криму або в межах 40 км від українського кордону.

У жовтні 2021 р. рф відмовилася від участі в запланованому саміті «нормандської четвірки» й відтак було вирішено обмежитися переговорами на рівні глав МЗС України, Німеччини, Франції та росії. Водночас, 17 січня 2022 р. російські війська та озброєння почали прибувати до Білорусі для спільних навчань «Союзницька рішучість», які планувалися в лютому

⁶⁹ Зеленський заявив про необхідність розширити «нормандський» формат і оновити «Мінськ». Радіо Свобода. 2021. 27 квітня. URL: <https://www.radiosvoboda.org> (дата звернення – 31.07.2023).

⁷⁰ Ukrainian leader calls for revamp of peace process to end Donbas war. Financial Times. 2021. April 26. URL: <https://www.ft.com/content/ed40d675-16b3-4a35-a157-b9bf0078b507> (дата звернення – 31.07.2023).

2022 р., а вже 19 січня президент США Д. Байден заявив, що, на його думку, росія планує вторгнення в Україну⁷¹.

28 січня президент України В. Зеленський закликав Захід не створювати в його країні «паніку» через потенційне вторгнення росії, оскільки постійні попередження про «неминучу» загрозу вторгнення ставлять під загрозу економіку України. В. Зеленський також додав, що «ми не бачимо більшої ескалації» ніж на початку 2021 р., коли почалося військове нарощування росії поблизу кордонів з Україною. Попри це, американська та британська розвідки у лютому 2022 р. неодноразово попереджали владу України про можливий наступ росії. 16 лютого до кордону з Україною було перекинуто ще близько 7000 російських військовослужбовців. Масовані обстріли з боку російських окупаційних військ по всій лінії розмежування на Донбасі відновилися 17 лютого. За дві перші доби в штабі ООС нарахували 60 і 66 обстрілів, 19 лютого – 136 (найбільша кількість обстрілів на фронті за один день від 2017 р.), 20 лютого – 80, 21 лютого – 84, 22 лютого – 96, з них переважна більшість – з важкої артилерії.

У спеціальному виступі 19 лютого президент США Д. Байден заявив: «Я впевнений, що Путін ухвалив рішення про вторгнення». 21 лютого росія офіційно визнала квазіреспубліки окупованого Донбасу, а також було підписано Договір про дружбу, співпрацю та обопільну допомогу з т. зв. «Донецькою народною республікою» та «Луганською народною республікою». 22 лютого президент рф під час прес-конференції відверто заявив, що Мінських домовленостей більше не існує, а увечері 23 лютого ватажки «ДНР» та «ЛНР» звернулися до В. Путіна з проханням про воєнну допомогу.

23 лютого адміністрація президента США Д. Байдена повідомила президента України В. Зеленського про те, що за оцінкою американської

⁷¹ Biden predicts Russia will invade Ukraine. NBC News. 2022. January 19. URL: <https://www.nbcnews.com/news/world/blinden-ukraine-russia-attack-short-notice-invasion-fearsmount-rcna12691> (дата звернення – 31.07.2023).

розвідки: росія готується здійснити повномасштабне вторгнення в сусідню країну протягом наступних 24–48 год. Вказувалося також, що російська військова операція буде носити комплексно-комбінований характер: не лише атаку з окупованої частини Донбасу на сході, куди в понеділок були відправлені додаткові російські підрозділи, а й значний удар у бік столиці Києва з північного кордону з Білоруссю, включно з авіаударами, крилатими ракетами та наземним вторгненням і кібератаками. Лише тоді президент України В. Зеленський оголосив надзвичайний стан на 30 днів для всієї України, за винятком Донецької та Луганської областей, які перебували у режимі надзвичайного стану з 2014 р⁷².

Шостий період закінчився 23 лютого в очікуванні нової активної фази війни.

VII період: Тотальна війна (з 24 лютого 2022 р.). Сьомий період російсько-української війни розпочався о 5-й ранку 24 лютого 2022 р., після того, як В. Путін оголосив про «спеціальну операцію» в Україні та розпочалися інтенсивні обстріли підрозділів ЗСУ на сході, а російські війська перетнули північно-східні кордони, а також нанесли ракетно-бомбові удари по центрах військового управління та аеродромах в Борисполі, Краматорську, Кульбакіному, Озерному, Чорнобаївці, Чугуєві, а також по військових складах і об'єктах по всій території України. Почалося бомбардування також Києва, Харкова, Одеси, Дніпра, Миколаєва, Маріуполя, Бердянська, Василькова та інших міст і селищ. Росія вдалася до масованого ракетного удару по Україні та перейшла в наступ на суходолі з півночі (території Білорусі та рф), півдня (з Криму) та зі сходу (з окупованого Донбасу). Інфраструктура ІКТ в Україні погіршилася в результаті кібератак і бомбардувань. У перший день війни Верховна Рада України одноголосно схвалила введення воєнного стану. Кілька українських міст, включно з Чорнобильською атомною електростанцією, були окуповані. Пізно ввечері

⁷² Гай-Нижник П. Російсько-українська війна – Війна за Життя (2014–2022 рр.): періодизація. С. 463.

24 лютого, в перший день російського наступу, був опублікований указ про загальну мобілізацію, підписаний президентом В. Зеленським⁷³.

Республіка Білорусь виступила союзником російської федерації у війні проти України, надавши територію, військову техніку та інфраструктуру для вторгнення в Україну і подальших військових операцій на її території.

Російський блицкриг провалився, і запеклі та кровопролитні бої розгорнулися на всій території України, від Білорусі на півночі до узбережжя Чорного моря на півдні. Бойові дії велися й ведуться на суші, в повітрі, на морі, в містах, і селах, на дипломатичній арені, в кіберпросторі, у фінансово-економічній сфері, в інформаційному просторі та в тилу ворога. Під час бойових дій російські війська вели агресивну війну з порушенням усіх норм війни, утримували військовополонених в нелюдських умовах, здійснювали акти геноциду проти українців, мародерство, фільтраційні табори, депортації, пересувні крематорії для приховування злочинів, масові тортури, зґвалтування (в тому числі дітей) та страти. Російські війська здійснювали килимові бомбардування мирних поселень і майже знищили кілька українських міст (Маріуполь, Бородянка, Ірпінь, Бахмут).

Серед найважливіших військових подій сьомого періоду війни слід виділити наступні:

- Оборона Маріуполя (лютий – травень 2022 р.)
- Вигнання загарбників із території Чернігівської, Київської та Сумської областей (березень – квітень 2022 р.)
- Оборона Києва (лютий – березень 2022 р.)
- Визволення острова Зміїний (липень 2022 р.)
- Оборона Харкова 15% (лютий – травень).
- Контрнаступ у Харківській області (вересень 2022)
- Звільнення Херсона (листопад 2022 р.)
- Оборона Бахмута (з березня 2022 – по сьогодні).

⁷³ Гай-Нижник П. Російсько-українська війна – Війна за Життя (2014–2022 рр.): періодизація. Українознавство. 2022. № 1. С. 69.

Під час тотальної війни українські захисники обороняли Маріуполь 86 днів. 82 з них – у повному оточенні. За різними джерелами під час боїв за Маріуполь загинули понад 100 тис. цивільних, а точна кількість полеглих військових невідома. Майже 2,5 тис. українських захисників опинились у полоні росіян, більшість з них вийшла з території заводу «Азовсталь»⁷⁴.

Перемога в битві за Київ дала поштовх наступальних дій ЗСУ. У перші дні повномасштабного вторгнення окупантам вдалося захопити частину територій Київської області. Проте завдяки українським воїнам, які не лише давали гідну відсіч загарбникам, а й робили все можливе, щоб урятувати громадянське населення, вже наприкінці березня під натиском українських збройних сил ворог почав відступ. 2 квітня Київська область була повністю звільнена.

Острів Зміїний став відомий на весь світ з-за фрази одного із його захисників. Близько 18:00 24 лютого 2022 р. до захисників острова Зміїний підійшли ракетний крейсер «Москва», фрегат «Адмірал Ессен» і патрульний корабель «Василь Биков» Чорноморського флоту росії. Гарнізону острова запропонували здатися. Однак, прикордонники не погодилися виконати пропозицію та грубо відмовили окупантам. Фраза «Русский военный корабль, иди на ...» стала крилатою. По гарнізону було завдано інтенсивного ракетно-артилерійського удару, а після кількох годин бою російські окупанти захопили острів.

30 червня, внаслідок проведеної української військової операції із нанесенням вогневих ударів ракетними та артилерійськими підрозділами по острову Зміїний, росіяни після 126-денної окупації евакуювали залишки гарнізону. Втрата острова означала втрату росіянами контролю над частиною

⁷⁴ Сердюк А., Назарова Г. Бої за Маріуполь: хронологія. URL: <https://freeradio.com.ua/86-dniv-oborony-ukrainiski-zakhysnyky-bylys-za-mariupol-khronolohiia/> (дата звернення – 31.07.2023).

акваторії Чорного моря. 4 липня на острові Зміїний висадили українські військові та повернули на нього український прапор⁷⁵.

Однією з найуспішніших військових операцій із часів Другої світової війни вважається звільнення Харківщини. Всього за п'ять днів ЗСУ вдалося звільнити 338 населених пунктів, захопити понад 300 одиниць військової техніки, численну кількість зброї та боєприпасів.

Значний моральний ефект мало визволення після 8-ми місячної окупації Херсону – єдиного обласного центру України, який був захоплений російськими агресорами. 10 листопада 2022 р. сили оборони відновили контроль над селом Киселівка, що за 15 км. від Херсона, тоді ж стало відомо, що з 1 жовтня українські війська повернули 41 населений пункт на Херсонщині. До вечора того ж дня половина російських військових в паніці залишала місто. Повідомлялося, що частина, переодягнувшись в цивільне, йшли навмання, частина – намагалися самотужки перепливати Дніпро й потонули. А вже 11 листопада було звільнено Херсон та решту правобережжя Херсонської області.

Битва за Бахмут з літа 2022 р. – це найкровопролитніша битва з початку російського вторгнення в Україну і найкривавіша битва піхоти з часів Другої світової війни. Через постійний шквальний вогонь у місті не залишилося неушкоджених житлових будинків, немає електрики, води та тепла. Та попри все ЗСУ продовжують утримувати Бахмут, щоб не відкривати вихід на Костянтинівку, Краматорськ, Слов'янськ та адміністративний кордон Донецької області⁷⁶. У грудні наступ посилюється – передусім за рахунок частин, які відступили з правобережжя Херсонської області. Крім того, місто стало головною ціллю ПВК «Вагнер». На початку 2023 р. значно посилується атаки росіян на Соледар – містечко на північному

⁷⁵ *Котляр Ю. В.* Острів Зміїний: «ахіллесова п'ята» для загарбників // Petro Mohyla TV, YouTube. 2022. URL:

<https://www.youtube.com/watch?v=ZIQIL0Sljb0&list=PLIRRgZ43NI5G01gNczg8Q5LQWUZXrW3tq&index=5&t=32s> (дата звернення – 01.08.2023).

⁷⁶ *Бобрик Ю.* Рік війни: головні перемоги України. URL: <https://poglyad.tv/rik-viyni-golovni-peremogi-ukrayini-article> (дата звернення – 31.07.2023).

сході від Бахмуту, на відстані близько 20 км. Військові експерти вважають, що агресор переключився на Соледар, розраховуючи саме так прорватись до Бахмуту. В середині травня ЗСУ розпочали наступальні дії на північ і південь від Бахмуту з метою відбити стратегічні висоти та вирівняти лінію фронту.

Сьомий період війни, що розпочався у кінці лютого 2022 р., має на меті з боку російської федерації – знищення держави України й усього українського народу. У ньому чітко виділилися п'ять основних фронтів – Північний, Східний, Південний, дипломатичний і народний – партизанський фронт на окупованих територіях.

Таким чином, період незалежності України став для неї, з одного боку потужним викликом і випробуванням на міцність та історичну перспективу, з другого, перетворив у суб'єкта актуальної європейської (регіональної) та світової (глобальної) історії. Розв'язана рф загарбницька війна проти України триває більше дев'яти років – з 26 лютого 2014 р. до сьогодні. Вона пройшла сім періодів і дві фази: від гібридної війни з 26 лютого 2014 р. до 23 лютого 2022 р. до тотальної широкомасштабної війни, що триває з 24 лютого 2022 р. по теперішній час.

РОЗДІЛ 3.

ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Повномасштабне вторгнення росії на територію суверенної України змусило світових лідерів переосмислити свої військово-оборонні пріоритети, майбутню оборонну та безпекову архітектуру Європи. У надважких умовах, коли Україна захищає свою незалежність, країни-члени НАТО та європейські лідери поступово переконуються у необхідності зміцнення структур та механізмів міжнародної системи безпеки. Більше того, стає очевидним те, що трансатлантична система оборони стане більш готовою до реагування на виклики безпеці, якщо Україна, яка увібрала передові знання і володіє реальним досвідом ведення бойових дій, стане її повноправним учасником. Амбіції росії є очевидними і судячи із численних заяв її лідерів, стає зрозуміло, що незалежно від умов договору після завершення війни, вона з великою долею ймовірності не відмовиться від спроб відстояти та розширити свою сферу впливу. Саме тому, Україна як держава, а не лише як територія-щит, є потужною силою у захисті Європи від подальших загарбницьких зазіхань росії.

Вторгнення росії в Україну призвело до значних людських втрат і гуманітарної кризи, посилення фінансової нестабільності, уповільнення економічного зростання, прискорення інфляції, деінвестування у сталий розвиток, реструктуризації глобальних ланцюгів постачання та підвищення цін на продукти харчування, паливо і добрива.

На нашу думку, слід оцінити наслідки російського вторгнення в Україну в контексті міжнародної системи безпеки. В даному контексті виділяється ряд проблем на які ми і будемо звертати увагу в нашому дослідженні.

Економічні проблеми. Світова організація торгівлі (СОТ) прогнозує сповільнення зростання світового ВВП з 5,7% (2021 р.) до 2,8% – у 2022 р. та

3,2% – у 2023 р. Прогноз, щодо очікуваного зростання фізичного обсягу світової торгівлі товарами за підсумками 2022 р. був погіршений з 4,7 до 3%. За даними аналітиків Світового банку, більше половини українських підприємств припинили свою діяльність через війну, решта працює зі значними обмеженнями. Блокада росією українських портів наполовину скоротила загальний експорт і на 90% зменшила експорт зерна; понад 30% підприємств, які заробляють більше 50% ВВП, розташовані в районах, де ведуться бойові дії. Найбільше постраждали галузі, яким не дозволено працювати у віддалених районах.

Український уряд прогнозує, що цьогорічний врожай становитиме 70% від минулорічного; станом на березень 2022 р. експерти оцінюють збитки, завдані українській інфраструктурі, у понад 2/3 ВВП України. Міністерство економіки прогнозує падіння ВВП України на 16% у першому кварталі 2022 р. За оцінками експертів, для відновлення до довоєнного рівня знадобиться понад 10 років. Водночас очікується, що ВВП росії впаде приблизно на 11,2%.

9 березня 2022 р. вийшов новий прогноз розвитку світової економіки від Economist Intelligence Unit «Global Economic Outlook 2022. Assessing the impact of war on G7 economies, Russia and Ukraine». Оцінку темпів зростання світової економіки знижено з 3,9% ВВП (до війни росії з Україною) до 3,4% ВВП. Економіка країн зони євро зросте на 3,3% ВВП (до війни було 4% ВВП). Таке коригування було зроблено через очікуване зростання цін на енергоносії та сільськогосподарську продукцію, а також через логістичні труднощі в ланцюжку поставок. Аналітичний відділ Economist Intelligence Unit очікує, що російська економіка скоротиться на 10%, що набагато гірше, ніж під час дефолту 1998 р. Економіка України значно зменшиться, втративши 46,5% ВВП⁷⁷.

⁷⁷ Global Economic Outlook 2022. Assessing the impact of war on G7 economies, Russia and Ukraine. Economist Intelligence Unit: веб-сайт. URL: <https://www.eiu.com/n/webinars/globaleconomic-outlook-april-2022/> (дата звернення – 28.04.2022).

Прогнозується зростання інфляції до 5,7% в розвинутих країнах і до 8,7% в країнах, що розвиваються. Будуть зменшуватися темпи зростання навіть в країнах, які теоретично повинні були мати найменші наслідки від ситуації в Україні – 4,4% для КНР (було 4,8%) та 8,2% для Індії (було 9%). Внаслідок війни ціни в світі на енергетичні товари та продовольство будуть зростати до кінця 2024 р.⁷⁸.

Україна та Росія є глобальними гравцями на агропродовольчому ринку: у 2021 р. Україна та росія увійшли до трійки найбільших світових експортерів кукурудзи та ріпаку. На них припадає 53% світової торгівлі соняшnikовою олією та 27% пшеницею.

Важливою нещодавньою новиною, яка залишилася непоміченою для багатьох, стала заборона Індонезією експорту пальмової олії через високу інфляцію. Країна стурбована тим, щоб нагодувати свій народ і не допустити голоду, оскільки ціни стрімко зростають через вторгнення росії в Україну. У той час, коли мільярди людей вже перебувають на межі голоду, заборона Індонезії спричинить значне зростання цін на продукти харчування. Ціни на всі рослинні олії зростуть, оскільки їхня пропозиція на світовому ринку різко скоротиться. Для росії це може призвести до повного колапсу її харчової промисловості. Адже рф імпортує 97% пальмової олії з Індонезії.

Вже наявні ознаки продовольчої кризи, яка значно поглибить існуючу гуманітарну кризу у світі, найбільшу з часів Другої світової війни. Це значною мірою пов'язано з тим, що окупанти тиснуть на продовольчі ринки. Намагаючись зірвати посівну, російські війська обстрілюють об'єкти сільськогосподарської інфраструктури та паливні склади, вивозять зерно на свою територію, мінують поля та техніку, а також блокують українські порти, з яких Україна експортує продовольство. За даними Всесвітньої

⁷⁸ Там само.

продовольчої програми ООН (ВПП), до війни Україна виробляла достатньо продовольства для забезпечення 400 млн. людей⁷⁹.

Україна та росія були основними виробниками сільськогосподарської продукції та двома найбільшими експортерами зернових та олійних культур, на які припадало близько 30% світового експорту пшениці у 2021 р. та майже 80% світової торгівлі соняшниковою олією та продуктами переробки насіння соняшнику. Україна також є одним з провідних світових постачальників кукурудзи та інших важливих сільськогосподарських продуктів, які споживаються в більшості країн світу і є особливо важливими для країн Азії, Близького Сходу та Північної Африки (включаючи Єгипет та Ліван), стабільність яких має першорядне значення для регіону. За оцінками ВПП ООН, з 811 млн. людей, які постійно голодують у 43 країнах, 283 млн. страждають від гострої нестачі продовольства, а 45 млн. перебувають на межі голоду. Зрозуміло, що з кожною наступною війною мільйони найбільш вразливих людей опиняються під загрозою голоду, і ці цифри, ймовірно, подвоюються, якщо війна в Україні найближчим часом не буде зупинена⁸⁰

Двадцять п'ять африканських країн імпортують понад третину своєї пшениці з двох країн, що перебувають у стані війни. У п'ятнадцяти з цих країн частка становить більше половини. Зростання цін на продовольство впливає на найбільш вразливі верстви населення, змушуючи їх витратити більшу частину свого доходу на їжу, що може призвести до голоду.

Традиційно Україна постачала зерно до Європи або залізницею, або через порти на Чорному морі. До війни вона експортувала 5 млн. т. зерна щомісяця. Сьогодні залізницею з України до Європи можна експортувати лише 600000 т. зерна щомісяця. Наслідки війни в Україні вже досягли

⁷⁹ Grains-edible oils near multi-year highs as Indonesian ban curbs supplies contributors. Naveen Thukral, Mei Mei Chu – Reuters. National Association of Securities Dealers Automated Quotation – NASDAQ: веб-сайт. [URL:https://www.nasdaq.com/articles/grains-edible-oils-near-multi-year-highs-as-indonesian-ban-curbs-supplies](https://www.nasdaq.com/articles/grains-edible-oils-near-multi-year-highs-as-indonesian-ban-curbs-supplies) (дата звернення – 28.04.2022).

⁸⁰ Брусенцева О. А. Глобальні наслідки російсько-української війни. The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2022. С. 843.

найбідніших країн світу. Бідні регіони Близького Сходу, Африки та Азії вже давно залежать від експорту зерна зі Східної Європи, який опинився під загрозою переривання внаслідок війни. У 2020 р. Ліван імпортував 96% своєї пшениці з України та росії. Завдяки родючим ґрунтам Україна вважається житницею Європи. Зіткнувшись з дефіцитом пропозиції, світові ціни на продовольство зростуть після досягнення 10-річного максимуму в 2021 р. У Лівані ціни на пшеницю зросли на 60%, а ціни на нафту – на 40% у перші тижні війни. Схожа ситуація в Судані, Єгипті та Мавританії.

Країни Африканського Рогу (Сомалі, Ефіопія, Джибуті та Еритрея) переживають найсильнішу посуху з 1981 р., а ціни на продукти харчування зростають. У Сомалі 100% населення залежить від чорноморської пшениці. Ємен, де триває громадянська війна, імпортує третину зернових з України⁸¹.

Аналітики Всесвітньої продовольчої програми (ВПП) і Міжнародного валютного фонду (МВФ) попереджають, що криза, викликана війною в Україні, може призвести до громадянських заворушень на Близькому Сході, змусивши найбідніші верстви населення боротися зі зростанням цін на продовольство. Через зростання цін люди не зможуть прогодувати свої сім'ї, почнуться страйки, масові повстання і голодні бунти. У Лівані дрібні фермери не можуть орати свої поля через брак пального для тракторів і насосів. Малозабезпечені люди відмовляються від великих прийомів їжі, а також зменшується кількість здорової їжі. Уряд заохочує громадян переробляти борошно на класичні коржі, щоб уникнути великого дефіциту. В Ємені 17 з 30 млн. осіб голодують. Уряд Єгипту протягом багатьох років субсидує виробництво хліба, щоб уникнути великих потрясінь і голоду, але зростання цін на хліб було обмеженим⁸².

⁸¹ *Aizenman N.* Russia's war on Ukraine is dire for world hunger. But there are solutions. Available at. URL: <https://www.npr.org/sections/goatsandsoda/2022/03/06/1083769798/russias-war-on-ukraine-is-dire-for-world-hunger-but-there-are-solutions> (дата звернення – 30.04.2022).

⁸² *Чалюк Ю.* Глобальні соціально-економічні наслідки російсько-української війни. Економіка та суспільство. 2022. № 37. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-54> (дата звернення – 31.07.2023).

США та країни ЄС оголосили про запровадження пакету санкцій проти найбільших російських компаній та Центрального банку росії. Як наслідок, російський Центральний банк більше не матиме доступу до своїх валютних резервів у розмірі 643 млрд. дол. І не зможе обмінювати доларові та євроактиви на рублі. Росії заборонено використовувати свій Надзвичайний фонд національного добробуту та Фонд національного добробуту. США та ЄС оголосили, що російські банки будуть відключені від глобальної платіжної системи SWIFT. Крім того, обмежено експорт високих технологій та використання валютних резервів для експорту. Російська економіка зіткнулася з серйозною рецесією.

Війна в Україні відбувається в той час, коли Федеральна резервна система США та інші центральні банки борються зі зростанням інфляції: у січні 2022 р. споживчі ціни в США зросли на 7,5% порівняно з 2021 р. У 19 європейських країнах, які використовують євро як національну валюту, інфляція зросла до рекордних 5,8% порівняно з 2021 р. Очікується, що для боротьби з інфляцією центральний банк США підвищить базову процентну ставку. Європейський центральний банк поступово скорочує підтримку через пандемію, щоб зменшити ризик інфляції, який може зрости, якщо війна продовжиться. МВФ прогнозує, що цього року інфляція сягне 7,7% у США та 5,3% в євроні. Як наслідок, така ситуація спонукає інвесторів продавати облігації⁸³.

Демографічна і соціальна криза. Гуманітарна катастрофа в Україні – це частина російської воєнної стратегії, спрямована на те, щоб схилити Україну до капітуляції. Ситуація в Україні є одним з найбільших і найшвидших переселень з часів Першої світової війни (щотижня країну залишає один мільйон людей). Наразі кількість українців, переміщених до

⁸³ The Worldwide Effects of Russia's Invasion of Ukraine. URL: <https://learningenglish.voanews.com/a/the-worldwide-effects-of-russia-s-invasion-of-ukraine/6468531.html> (дата звернення – 30.04.2022).

інших країн, становить 4 млн., а кількість внутрішньо-переміщених осіб – 7,1 млн. Але ця цифра постійно збільшується.

Кількість біженців, які виїхали з України від початку повномасштабного російського вторгнення станом на 28 квітня 2022 р. становить 5429739 осіб. Найбільше українців виїхало до Польщі (2,9 млн.), Румунії (774094), Угорщини (489754), Молдови (433214) та Словаччини (354329) осіб⁸⁴.

Зараз кількість внутрішньо-переміщених осіб в Україні втричі перевищує кількість сирійських біженців. Для багатьох економік ЄС українські біженці є одночасно і тягарем, і полегшенням. За даними Goldman Sachs, чотири найбільші країни ЄС (Німеччина, Польща, Франція та Швеція) витрачають майже 0,2% свого ВВП на допомогу біженцям. Бюджетні дефіцити цих країн збільшаться на 1,1% ВВП у 2022 р. За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), понад 7,1 млн. осіб стали внутрішньо-переміщеними в період з 24 березня по 1 квітня 2022 р. після вторгнення росії в Україну⁸⁵.

Більшість з цих людей одночасно є безробітними і без засобів до існування, що є складною соціальною проблемою. Враховуючи нинішні імміграційні тенденції, зниження народжуваності з довоєнного періоду та зростання рівня імміграції, незабаром може статися так, що частка пенсіонерів перевищить частку працездатного населення. У довгостроковій перспективі наша економіка потребує більше робочої сили, в тому числі з-за кордону. У районах, де ведуться бойові дії, обстріли тривають цілодобово. На тимчасово окупованих територіях вбивають і грабують цивільне населення. Дефіцит або відсутність продуктів харчування, води, медикаментів і бензину, відсутність електроенергії, комунальних послуг і

⁸⁴ Дані Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ). УВКБ ООН, Агентство ООН у справах біженців: веб-сайт. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення – 28.04.2022).

⁸⁵ Чалюк Ю. Глобальні соціально-економічні наслідки російсько-української війни.

зв'язку – це повсякденне життя окупованого населення, фактично ситуація гуманітарної катастрофи.

Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) відзначає посилення присутності та активності російських військ у цивільних районах, руйнування будинків та інфраструктури, внутрішньо-переміщених осіб, а також велику кількість жінок і дівчат, які втікають з України, наражаючись на високий ризик сексуального насильства та торгівлі людьми. Крім того, російські військові використовують сексуальне насильство як зброю війни. Така зброя включає в себе акти залякування, такі як демонстрація російських ракет, випущених по центру Києва 28 квітня 2022 р. Ця демонстрація відкритої агресії росії та її небажання припинити війну відбулася під час візиту в Україну генерального секретаря ООН А. Гутерріша.

Війна з росією – це не лише загиблі люди та зруйнована соціальна сфера, але й історичні будівлі, церкви, пам'ятники, музеї, бібліотеки і навіть унікальне технічне обладнання, яким українці можуть пишатися. У цьому контексті особливо доречно згадати знищення найбільшого у світі літака Ан-225 «Мрія», який використовувався для транспортування гуманітарних вантажів. Міністерство культури та інформаційної політики України звинувачує росію у скоєнні воєнних злочинів шляхом знищення або пошкодження 242 об'єктів культурної спадщини. ЮНЕСКО визначило 110 таких об'єктів, пошкоджених з початку російського вторгнення. Це число включає 48 релігійних об'єктів (російські військові використовують церкви для зберігання боєприпасів, розміщують в них вогневі позиції), 10 музеїв, 22 історичні будівлі, 11 будівель, присвячених культурним заходам, 13 пам'ятників і 6 бібліотек. Поки триває війна, цей список, нажаль, продовжує зростати. Особливо цинічно, враховуючи, що росіяни звинувачують Україну в «нацизмі», виглядають атаки на місця масового вбивства євреїв під час Другої світової війни. У Києві російські ракети влучили в Меморіал

Голокосту «Бабин Яр», а також пошкодили Менору меморіального комплексу Голокосту «Дробицький Яр» на околиці Харкова⁸⁶

Загроза ядерної війни. Протягом усього періоду свого існування людство постійно запроваджувало та розробляло методи та механізми знищення один одного. Стріли, рушниці, бомби, танки все це створювалось з метою демонстрації власної могутності та для того, щоб одержати перемогу в тому чи іншому конфлікті, в ті моменти, коли сила слова та мудрість дипломатії були безсилі. Вже у ХХ ст. науково-технічний прогрес дозволив створити наймогутніший з усіх існуючих на сьогоднішній день засобів знищення ядерну зброю. Цей винахід став привілеєм обмеженої кількості держав та назавжди змінив характер та хід збройних конфліктів в усьому світі.

Починаючи з моменту завершення Другої світової війни, було винайдено цілий ряд нових видів озброєнь, світова спільнота ознайомилась з численними інноваціями у військовій сфері. Але, незважаючи на це, роль ядерної зброї не змінилась. У такого явища є декілька пояснень. По-перше, ядерна зброя виконує роль стратегічно та політично важливого чинника для певних держав. Так, наприклад, Великобританія чи Франція не мали б статусу вагомego конкурента для багатьох країн світу, якщо б не володіли такою перевагою, як наявність ядерного озброєння. Тому, Великобританія і Франція цінують ядерну зброю за її політичну корисність. По-друге, країни, що володіють ядерною зброєю, є більш схильними до застосування військової сили і порушень норм міжнародного права. Перманентна увага, що приділяється нарощуванню потужного воєнного потенціалу без сумніву спрямована на досягнення підвищення рівня воєнної сили. Така перманентність характеризується тим, що в умовах глобалізації кожна сучасна суверенна держава спрямовує діяльність всього інстанційного

⁸⁶ Як Росія знищує національну і культурну спадщину України (фотогалерея). Радіо Свобода: веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/foto-ruynuvannya-viynaukrayina/31823926.html> (дата звернення –28.04.2022).

механізму на нарощування та укріплення своєї воєнної сили, адже є недостатнім тільки мати можливість посилити своє місце у міжнародних відносинах як впливового суб'єкта. Вкрай важливо мати спроможність таке місце за собою зберігати, враховуючи те, що суб'єкти міжнародних відносин постійно піддаються загрозам та нестабільним проявам процесів глобалізації, які неухильно впливають і на якість їх воєнної сили.

У деяких випадках наявність у країни ядерної зброї було визначальним фактором при прийнятті рішення про початок військової операції і відправки військ у різні регіони. Так, наприклад, після Другої світової війни США здійснили 70 інтервенцій. Також за цей час близько 11 разів були висловлені відкриті погрози застосування ядерної зброї, що можна розглядати як пасивне використання ядерного потенціалу в ході військових чи дипломатичних конфліктів.

На сьогоднішній день ядерною зброєю володіють США (з 1945 р.), СРСР / росія (з 1949 р.), Великобританія (з 1952 р.), Франція (з 1960 р.), Китай (з 1964 р.), Індія (з 1974 р.), Пакистан (з 1998 р.) і КНДР (з 2006 р.). З великою часткою ймовірності ядерні озброєння є в Ізраїлю, який не коментує їх наявність або відсутність.

Упродовж другої половини ХХ ст. у сучасному світі сформувалося своєрідне «табу» на використання ядерної зброї – як стратегічної, так і тактичної. І хоча останнім часом путінська росія постійно наголошує, що жодних «табу» для неї в принципі не існує, демонстративно розмістивши ядерну зброю (або, щонайменше, її носії) в окупованому українському Криму, проте наявність такого «табу» для інших країн, насамперед західних демократій – у тому числі США – не вигадка лібералів, а історичний факт.

Глобальна загроза для людства в наслідок вторгнення росії – це безпосередньо ядерний тероризм та шантаж. Російські окупанти відразу з початком вторгнення в Україну поставили світ на межу нової ядерної катастрофи. Вони захопили атомні об'єкти, чітко знаючи, що будь-який постріл або технологічний збій можуть призвести до мільйонів жертв.

Міжнародні наглядові органи, зокрема МАГАТЕ, нічим не зарадили, щоб зупинити ядерний тероризм росії. Дії російських військових загрожують безпеці всього світу, про що свідчать і поведінка армії рф на ядерних об'єктах України, і постійні обіцянки ось-ось застосувати ядерну зброю. Внаслідок захоплення Чорнобильської АЕС понад три тижні в заручниках перебував 61 працівник станції. Замість належних 12-ти годин їхня зміна тривала 600 годин. 9 березня 2022 р. через обстріли станцію було знеструмлено. Без електрики не могли працювати системи безпеки, зокрема, охолодження відпрацьованого ядерного палива. Загроза ядерної катастрофи у Чорнобилі, та ще масштабнішої, ніж та, що сталась у 1986 р., була цілком реальною. Увечері 31 березня російсько-окупаційні війська покинули електростанцію. При цьому частина військ рф за час перебування в Чорнобильській зоні відчуження постраждала від опромінення. Електроживлення сховища відпрацьованого ядерного палива станції відновили 16 квітня.

4 березня 2022 р. після важких боїв на вулицях міста Енергодара російські війська захопили найбільшу атомну електростанцію Європи – Запорізьку АЕС. Під час нічного штурму АЕС загинули троє українських військових, ще двоє перебувають у лікарні. Окупанти підірвали частину боєприпасів на майданчику Запорізької АЕС біля руїн навчально-тренувального центру та енергоблоку № 1. На території ЗАЕС перебуває близько 50 одиниць важкої техніки і до 500 російських солдатів. Фактично, загарбники використовують територію станції як свою військову базу⁸⁷.

16 квітня 2022 р. над майданчиком Південноукраїнської АЕС пролетіли три крилаті ракети, випущені військами рф в напрямку Миколаєва. Одну з ракет зафіксували камери спостереження. Дві російські крилаті ракети пролетіли над Хмельницькою АЕС 25 квітня 2022 р., ще дві – над

⁸⁷ Котляр Ю. В. Чорнобиль, квітень, ядерна загроза // Petro Mohyla TV, YouTube. 2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=cFu0F3DPQEs&list=PLlRRgZ43NI5G01gNczg8Q5LQWUZXrW3tq&index=8> (дата звернення – 26.07.2023).

Запорізькою АЕС в річницю Чорнобильської трагедії, 26 квітня 2022 р. Загроза поцілити в ядерний реактор з можливими наслідками – ядерною катастрофою, була високою.

Таким чином, до сьогоднішнього дня на міжнародній арені підтримується значна напруга стосовно загрози розгортання світових конфліктів, ключову роль в яких може відіграти застосування саме ядерної зброї, яке може привести до катастрофи.

Екологічні проблеми є доволі гострими в Україні, особливо такі, що стосуються забруднення водойм, ґрунтів і повітря. Ці загрози створюють нові ризики для здоров'я, безпеки та економіки. Під час вторгнення в Україну до них додалося багато нових проблем. Наприклад, хімічні загрози, такі як забруднення токсичними речовинами, які є продуктами згоряння і розкладання вибухових речовин і боєприпасів. Або мінування території. За попередніми оцінками, територія України, яка потребує гуманітарного розмінування, становить приблизно 300 тис. кв. км або майже половину суходолу країни⁸⁸.

До глобальних екологічних проблем додалися масштабні пожежі на півдні Сибіру. На перший погляд, це ніяк не пов'язано з подіями в Україні. Однак певний зв'язок між ними існує, оскільки немає кому зупинити розповсюдження вогню. Пожежників відправили на війну. Значна кількість пожежної техніки також була вивезена для підтримки бойових дій. Зокрема, літаки використовувалися для доставки людей у важкодоступні райони тайги і гасіння пожеж з повітря. Великі пожежі часто бувають рукотворними. Підпали використовуються для приховування незаконної вирубки лісу. Станом на кінець квітня 2022 р. в Сибіру та на Далекому Сході горіло щонайменше 110227 га.

⁸⁸ Майже половина території України потребує розмінування – ДСНС. Інформаційне агентство «Інтерфакс-Україна»: вебсайт. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/823156.html> (дата звернення – 28.04.2022).

З наближенням літа величезні пожежі вперше повністю вийдуть з-під контролю. До осені значна частина Євразії може бути випалена. Вже зараз вітри, що несуть велику кількість вуглекислого газу до Арктики, неминуче прискорять підвищення температури і танення полярних льодів. Вплив такої ситуації на весь світ важко навіть прорахувати.

Енергетична і сировинна проблема. Протягом тривалого часу невідновлювані ресурси були і залишаються єдиним і найпоширенішим засобом, за допомогою якого людство отримує енергію для своєї економічної діяльності. Країни, що володіють такими ресурсами, стають впливовими гравцями на геополітичній арені. Нафта стала приводом або, принаймні, важливою причиною війни на Близькому Сході. Росія була надзвичайно активною і завжди використовувала «газовий аргумент» як чи не основний засіб проведення зовнішньої політики. Це забезпечило їй вплив не лише на країни пострадянського табору, але й на майже всю Європу. Згідно з дослідженням американського вченого Майкла Росса «The Oil Curse: How Petroleum Wealth Shapes the Development of Nations» наявність нафти, газу або інших природних ресурсів веде до авторитаризму в країні: чим більше ресурсів і чим вони дорожчі – тим нижча імовірність розвитку демократії у країні⁸⁹.

Концепція «ресурсного прокляття» широко відома як прояв «голландської хвороби». Мається на увазі існування оберненої кореляції між рівнем наявних природних ресурсів і темпами економічного розвитку. З іншого боку, динамізм економічного зростання визначає інтенсивність зміни в соціальному та культурному житті населення, що є важливим для поширення демократичних цінностей у суспільстві. Це має безпосереднє відношення до України, яка намагається вийти зі сфери впливу росії, вирішуючи надскладне завдання пошуку шляхів до енергетичної незалежності, мінімізації або повної відмови від імпорту енергоресурсів з

⁸⁹ Michael L. Ross. The Oil Curse: How Petroleum Wealth Shapes the Development of Nations. Publisher : Princeton University Press, 2012. 312 p.

росії в умовах посилення війни рф проти України у 2022-2023 рр., стати вирішальним фактором безпеки для Європи та світу. На сьогодні існують три основні шляхи, якими можна позбутися від енергетичної залежності:

1. Диверсифікація поставок енергоресурсів і сировинних товарів.
2. Енергоефективність.
3. Розвиток внутрішнього потенціалу відновлюваних джерел енергії.

Європейська економіка перебуває під великим ризиком через свою залежність від енергоносіїв з росії. Ціни на природний газ зросли на 20% з початку війни і в шість разів вищі, ніж на початку 2021 р. Підвищення цін на газ спричиняє інфляцію, через що європейці змушені платити більше за послуги опалення. Як наслідок, домогосподарства скорочують витрати, а надії на відновлення економіки після пандемії Covid 19 згасають. Галузі, які використовують природний газ, будуть змушені скоротити виробництво. Наприклад, німецька економіка зіткнулася з рецесією в перші три місяці 2022 р.⁹⁰.

ЄС імпортує 90% природного газу, який споживається. Частка росії в імпорті газу до ЄС становить 45%. Вона також постачає до ЄС 25% нафти, 45% вугілля та 20% урану. У 2021 р. витрати ЄС на російські енергоносії становили 99 млрд євро. Менш ніж через місяць після початку війни країни ЄС витратили ще 18 млрд євро на закупівлю енергоносіїв у росії, незважаючи на заклики деяких країн до посилення санкцій. Якби країни-імпортери не запровадили повне нафтогазове ембарго, рф отримала б майже 321 млрд. дол. США від експорту енергоносіїв. Це на 30% більше, ніж у 2021 р. Такі надприбутки реалістичні навіть за умови скорочення продажів, оскільки вони зумовлені рекордними цінами на нафту і природний газ.

Незважаючи на те, що всі країни ЄС засуджують російську агресію, бездіяльність в енергетичному секторі та продовження імпорту російського викопного палива продовжує фінансувати війну та тероризм. Виклик для України – домогтися енергетичного ембарго. Це єдиний спосіб зупинити

⁹⁰ Чалюк Ю. Глобальні соціально-економічні наслідки російсько-української війни.

фінансування російської агресії та газового здирицтва. Шлях до подолання односторонньої залежності від росії – збільшення видобутку та експорту газу з інших країн, а також збільшення баз постачання скрапленого газу⁹¹.

Після вторгнення росії в Україну країни ЄС, США та інші запровадили санкції, які можуть мати значний вплив на експорт російського природного газу та добрив. Слід підкреслити, що європейські імпортери можуть обрати інших постачальників, наприклад, США. Однак, якщо не брати до уваги логістичні питання, експорт ЗПГ з США призведе до збільшення витрат і не принесе значного полегшення, принаймні в короткостроковій перспективі.

Природний газ також є важливою сировиною для виробництва азотних добрив. На росію припадає 15% світової торгівлі азотними добривами і 17% світового експорту калійних добрив. Світовий ринок добрив вразили рекордно високі ціни. Будь-який подальший дефіцит пропозиції може мати глобальні наслідки, особливо в країнах, що розвиваються, де вплив цін може значно скоротити використання добрив, зменшити світові запаси і знизити місцеву врожайність в той час, коли світові ціни знаходяться на рекордно високому рівні.

Порушення росією норм міжнародного права. У 2022 р. росія порушила десять основоположних принципів міжнародного права. Суверенна рівність держав, рівноправність і самовизначення народів, мирне вирішення міжнародних спорів, невтручання у внутрішні справи держав, мирне співробітництво, сумлінне виконання міжнародних зобов'язань, непорушність кордонів, територіальна цілісність держав, загальна повага і захист прав людини.

Територія України зазнає ракетних обстрілів, снаряди влучають у цивільні об'єкти (школи, лікарні, церкви). Застосовується також заборонена зброя – касетні боєприпаси та фосфорні бомби.

⁹¹ Брусенцева О. А. Глобальні наслідки російсько-української війни. С. 845–846.

Основний принцип міжнародного гуманітарного права полягає в тому, що під час війни військовослужбовці можуть бути атаковані і вбиті, в той час як цивільне населення не може бути атаковане і вбите і повинно бути захищене. Якщо є сумніви щодо того, по кому стріляють – по військовослужбовцях чи по цивільних особах, – від атаки слід відмовитися. Якщо атака на солдатів противника призведе до великих жертв серед цивільного населення, від планів такої атаки слід відмовитися. Невибіркова зброя (Гради і Смерчі) не повинна застосовуватися в районах, де можуть перебувати цивільні особи.

На даний момент російська сторона:

1. Контролює окуповану територію в Луганській і Донецькій областях України та Автономну Республіку Крим.
2. Використовує важке озброєння в густонаселених районах окупованих територій.
3. Здійснює блокування акваторії Азовського та Чорного морів, обмежуючи свободу судноплавства.
4. Порушила Будапештський меморандум – міжнародну угоду, укладену 5 грудня 1994 р. між Україною, росією, Великою Британією та США про гарантії безпеки України у зв'язку з набуттям нею без'ядерного статусу⁹².

Вказані незаконні дії росії спонукали Фінляндію та Швецію вступити до НАТО. Хоча після Другої світової війни уряди Фінляндії та Швеції оголосили про свій нейтралітет щодо НАТО. Після розпаду Радянського Союзу Фінляндія і Швеція вирішили співпрацювати з НАТО і приєдналися до Партнерства розширених можливостей у 2014 р., після анексії Криму росією.

В очах міжнародної спільноти Україна стала поборником європейських цінностей, зокрема, свободи та незалежності. Так, під час свого

⁹² Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text (дата звернення – 30.04.2022).

візиту до України 9 травня 2023 р. з нагоди святкування Дня Європи, Президентка Єврокомісії Урсула фон дер Ляєн відзначила, що рада знову прибути до Києва, де щодня захищають цінності, які так бережуть європейці⁹³. Саме захист загальнолюдських цінностей, які традиційно прийнято називати «європейськими», робить Україну унікальною державою з особливою історичною місією, яка протягом багатьох століть, з огляду на своє геополітичне положення, захищає європейську цивілізацію від печенігів, торків, половців, монголо-татар, османів, більшовиків, а тепер – і від так званої «московської орди»⁹⁴.

Європейські партнери та США від початку повномасштабної війни підтримують Україну у різний спосіб, – зброєю, обладнанням, допомогою у тренуванні військових, – з метою її подальшої перемоги та інтеграції у міжнародну систему безпеки⁹⁵. Більше ніж за рік ведення бойових дій, українські військові набули вагомого досвіду використання зброї, яка є основою оборони як в рамках європейських структур, так і НАТО. Слід зазначити, що задовго до війни Україна почала брати участь у військових навчаннях НАТО. Станом на сьогодні вона інтегрувала у свою стратегію системи протиповітряної та протиракетної оборони, такі як американо-норвезька NASAMS та німецька Iris-T, а незабаром, з високою долею ймовірності, цей список буде розширено й іншими європейськими та американськими системами – Patriot та SAMP/T. Збройні сили України (ЗСУ) використовують різні види західної зброї, – бронетехніку та артилерію, – які потребують меншої координації. На перспективу, контрнаступ ЗСУ

⁹³ Каневський Д. День Європи: з чим фон дер Ляєн приїхала до Києва. Deutsche Welle. 2023. 9 травня. URL: <https://www.dw.com/uk/den-evropi-z-cim-fon-der-laen-priihala-do-kieva/a-65565379> (дата звернення – 09.05.2023)

⁹⁴ Котляр Ю. В. Український кристалічний щит і Європейська цивілізація // Petro Mohyla TV, YouTube. 2022. URL:

<https://www.youtube.com/watch?v=XooaC3OfWck&list=PLlRRgZ43NI5G01gNczg8Q5LQWUZXRW3tq&index=18&t=265s> (дата звернення – 08.05.2023).

⁹⁵ Kotlyar Yu., Lyman M., Ahieieva-Karkashadze V. The U.S.–European coordination for assisting Ukraine, reviving the Alliance and protecting European values. American History and Politics. 2022. № 14. P. 7–20. DOI: <https://doi.org/10.17721/2521-1706.2022.14.1>

спиратиметься на різні версії західних танків, включаючи німецькі Leopard 1 та Leopard 2, американські Abrams M1 і британські танки Challenger 2. У поєднанні із західними літаками, про які веде мову президент В. Зеленський, українці отримають безцінний досвід експлуатації усіх видів військової техніки, що є на озброєнні НАТО та країн ЄС.

Трансформація в системі міжнародної безпеки у XXI ст. комбінується з не рішучою діяльністю світових акторів проти агресивних заяв РФ та деструктивних дій у Грузії, Придністров'ї та Україні. Суттєвими атрибутами збройного конфлікту в Україні стали підсилення авторитарного режиму О. Лукашенку в Білорусі, посилення пропаганди РФ в США, Європейському Союзі та у колишніх пострадянських країнах. Проаналізувавши російсько-українську війну можна стверджувати, що вагомим стратегічним прорахунком керівництва РФ було недооцінка готовності населення України до захисту державних територій та свободи. Переоцінка керівництвом РФ готовності власних арміювців, спорядження та техніки стала підґрунтям для перемог України та втрат особового складу в агресора. Протягом російсько-української війни кількість окупованих територій України зросла з 7% до 20% (станом на лютий 2022 р.).

Захоплення РФ значної частини території почало впливати не лише на економіку та добробут України, а й стало загрозою для міжнародної безпеки. Ядерна загроза, голод, економічні втрати, міграція залишаються вагомими питаннями, які потребують вирішення. Адаптивна, синергетична система, яка утворилася на непідконтрольних Україні територіях є недієздатною без підтримки Росії. В її основі є маріонетковий уряд, який не приймає рішення самостійно і не узгоджує їх з громадянами. Їй характерним є насилля, силове нав'язування рішень РФ, постійна пропаганда величчч окупаційних військ, застосування інформаційних спецоперацій та дискредитація ЗСУ, проведення постійної пропагандистської роботи серед широких верств населення. Система має не стійкий характер, а бандформування, найманці й військові РФ мають неузгоджені позиції й проводять сутички між собою. Не стабільність

системи підкріплюється небажанням російських громадян воювати на території України, відсутністю підтримки цінностей та ідеалів «руського миру» у місцевого населення та готовність місцевого населення допомагати ЗСУ та протидіяти окупаційним військам.

Таким чином, російсько-українська війна створила ряд глобальних викликів для міжнародної системи безпеки. Світовий соціально-економічний розвиток знаходиться у взаємозалежності від геополітичних процесів, міжнародної стабільності. Безпрецедентне нехтування міжнародним правом з боку росії призвело до масштабних трагічних наслідків для України: вбивства і тортури військових, громадських активістів та мирних громадян, викрадення і кримінальні переслідування, соціально-економічна катастрофа в Луганській і Донецькій областях.

Можна сказати, що Україна «запустила» глобальну трансформацію людства, міжнародної системи безпеки, політичних і соціально-економічних систем у всьому світі.

ВИСНОВКИ

Збройна агресія РФ проти України спричинила руйнівні наслідки для європейської та глобальної безпеки, водночас засвідчивши, що її проведення значною мірою є відходом від традиційних форм і способів ведення війни. Сучасна війна між Росією та Україною одразу стала предметом наукового інтересу в усьому світі. Війна цілком логічно інтерпретується в контексті глобальних викликів і загроз, особливо крізь призму довготривалого впливу західної цивілізації на всі країни світу та імперського реваншу Росії.

Історіографічний аналіз літератури показав, що зазначена тематика привертає увагу багатьох українських та зарубіжних науковців. Вітчизняна історіографія розвивається з урахуванням міждисциплінарних напрацювань та усіх видів наукової комунікації (форуми з обміну ідеями та підходами, діяльність наукових установ, експертні та аналітичні реагування). Історіографічні досягнення засвідчують виправдане застосування понять і концепцій на всіх рівнях історичного пізнання: реконструктивному, емпіричному й історико-теоретичному. У зарубіжній історіографії існують дві парадигмальні лінії: проукраїнська (цивілізаційні та міжнародно-правові цінності) і проросійська (маніпуляції та спекуляції світоглядами). Переважна частина зарубіжних учених об'єктивно вивчає джерела про те, як Росія цілеспрямовано прагне ліквідації Української держави. Не випадково, переважна частина зарубіжних вчених проявила солідарну позицію щодо територіальної цілісності України.

У процесі роботи над дослідженням автором опрацьовано різноманітний комплекс документів, які в сукупності склали його джерельну базу. Вони добиралися й аналізувалися відповідно до мети та завдань дослідження. Джерельна база роботи цілком достовірна й різноманітна. Вона складається з п'яти груп документів: по-перше – резолюції Генеральної асамблеї ООН; по-друге – аналітичні доповіді; по-третє – хроніки подій; по-четверте – спогади і книги пам'яті; по-п'яте матеріали соціологічних

досліджень. Вказана джерельна база відкриває можливість успішно вирішити завдання, визначені в роботі.

Наше наукове дослідження підпорядковується певним методологічним принципам: історизму, об'єктивності, системності та комплексності. У роботі використовувалися наступні методи: загальнонаукові (аналіз, синтез, індукції, дедукції); спеціально-історичні (періодизації, історико-порівняльний, актуалізації, хронологічний). Зазначені принципи та методи наукового пізнання дозволяють найбільш адекватно відобразити процеси історичної сутності. Їх поєднання дає можливість уникнути суб'єктивних оцінок, залишитися на об'єктивно-науковій точці зору та забезпечує наукову достовірність результатів дослідження.

У процесі дослідження було проведено комплексний науковий аналіз російсько-української війни 2014–2023 рр. та її вплив на міжнародну систему безпеки. Проаналізовано та систематизовано існуючу літературу з означеної проблеми, визначено інформаційні можливості використаних джерел, розкрито методологічні засади дослідження, а також дані визначення поняттям «війна», «російсько-українська війна» та обґрунтовано використання періодизації російсько-української війни.

Період незалежності України став, з одного боку, потужним викликом і випробуванням на міцність та історичну перспективу, а з іншого – предметом новітньої європейської (регіональної) та світової (глобальної) історії. Агресивна війна, розв'язана росією проти України, триває вже понад дев'ять років, з 26 лютого 2014 р. по теперішній час. Вона пройшла сім періодів і дві фази.

Періоди:

– «I період: Окупація та анексія АР Крим (20 лютого – 24 березня 2014 р.).

– II період: Антитерористична операція (1 березня (офіційно – від 13 квітня) – 24 серпня 2014 р.).

- III період: Вторгнення росії в Донбас (24 серпня 2014 р. – 19 лютого 2015 р.).
- IV період: Позиційна війна (20 лютого 2015 р. – 20 вересня 2016 р.).
- V період: «Квола» війна (20 вересня 2016 р. – 20 травня 2019 р.).
- VI період: Вичікувальна війна (20 травня 2019 р. – 23 лютого 2022 р.).
- VII період: Тотальна війна (з 24 лютого 2022 р.)».

Фази:

- «I фаза: Гібридна війна (20 лютого 2014 р. – 23 лютого 2022 р.).
- II фаза: Тотальна широкомасштабна війна (з 24 лютого 2022 р. – до нашого часу)».

Російсько-українська війна (2014–2023 рр.) створила ряд глобальних викликів для міжнародної системи безпеки. Зокрема, вона має значний вплив на світову економічну систему. Відбувається дуже динамічний відхід глобальної економіки від рівноважного стану до загострення майже всіх глобальних проблем людства, що є наслідком російського вторгнення, настання стану хаосу і неможливість зробити прогноз розвитку подій на майбутнє. Кризові явища дуже швидко поширюються у світовій економіці і втягують у свою орбіту майже всі країни. У зв'язку з цим ми визначаємо поточну ситуацію в глобальному світі як своєрідну синергію кризових яви, що проявляються у вигляді:

- Економічних проблем.
- Демографічної і соціальної криз.
- Загрози ядерної війни.
- Екологічних проблем.
- Енергетичної і сировинної проблем.
- Порушення росією норм міжнародного права.

У 2022 р. російське вторгнення завдало українській економіці удару, масштаби якого можна порівняти лише з Другою світовою війною. З практичної точки зору вже сьогодні необхідно виробити параметри, контури

економічної політики, яка буде впливати на повоєнний стан виробників товарів та послуг, ресурси домашніх господарств та держави. Потрібна працююча, динамічна модель як для ефективного використання репарацій від росії, так і для міжнародної допомоги з різних джерел. Застосування економічних санкцій проти росії під час і після закінчення війни є важливим видом реакції міжнародного співтовариства на ситуації, в яких проявляється насильство або існує ризик його застосування. Подібні санкції є правомірними з погляду міжнародного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. *Aizenman N.* Russia's war on Ukraine is dire for world hunger. But there are solutions. Available at. URL: <https://www.npr.org/sections/goatsandsoda/2022/03/06/1083769798/russias-war-on-ukraine-is-dire-for-world-hunger-but-there-are-solutions> (дата звернення – 30.04.2022).
2. Biden predicts Russia will invade Ukraine. NBC News. 2022. January 19. URL: <https://www.nbcnews.com/news/world/blinken-ukraine-russia-attack-short-notice-invasion-fearsmount-rcna12691> (дата звернення – 31.07.2023).
3. Global Economic Outlook 2022. Assessing the impact of war on G7 economies, Russia and Ukraine. Economist Intelligence Unit: веб-сайт. URL: <https://www.eiu.com/n/webinars/globaleconomic-outlook-april-2022/> (дата звернення – 28.04.2022).
4. Grains-edible oils near multi-year highs as Indonesian ban curbs supplies contributors. Naveen Thukral, Mei Mei Chu – Reuters. National Association of Securities Dealers Automated Quotation – NASDAQ: веб-сайт. URL: <https://www.nasdaq.com/articles/grains-edible-oils-near-multi-year-highs-as-indonesian-ban-curbs-supplies> (дата звернення – 28.04.2022).
5. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Report on the human rights situation in Ukraine 1 December 2014 to 15 February 2015.
6. The Worldwide Effects of Russia's Invasion of Ukraine. URL: <https://learningenglish.voanews.com/a/the-worldwide-effects-of-russia-s-invasion-of-ukraine/6468531.html> (дата звернення – 30.04.2022).
7. Ukraine: UN General Assembly condemns invasion as Russia reports gains – live updates. URL: <https://www.dw.com/en/ukraine-un-general-assembly-condemns-invasion-as-russia-reports-gains-live-updates/a-60977270> (дата звернення – 30.05.2023).

8. Ukrainian leader calls for revamp of peace process to end Donbas war. Financial Times. 2021. April 26. URL: <https://www.ft.com/content/ed40d675-16b3-4a35-a157-b9bf0078b507> (дата звернення – 31.07.2023).
9. UN resolution against Ukraine invasion: Full text. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/3/unga-resolution-against-ukraine-invasion-full-text> (дата звернення – 30.05.2023).
10. Yatsenyuk A. (Ukrainian Prime Minister): Putin «Needs New Annexations» (Interview Conducted By Matthias Schepp and Christoph Schult). Der Spiegel. 2014. 20.XII. URL: <http://www.spiegel.de/international/europe/spiegel-interview-withukrainian-prime-minister-arseniy-yatsenyuk-a-1009711.htm>. (дата звернення – 31.07.2023).
11. Актуальні питання протидії тероризму у світі та в Україні: аналітична доповідь / Резніков О. О., Місюра А. О., Дрьомов С. В., Войтовський К. Є.; за заг. ред. О. О. Резнікової. К.: НІСД, 2017. 60 с.
12. Аналитическая записка (План вмешательства России во внутренние дела Украины, расчленения её территории и присоединения юго-восточных областей Украины к Российской Федерации). Администрация Президента РФ, [4–12] февраля 2014 г. Новая газета. 2015. 24 февраля. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2015/02/24/63168-171-predstavlyaetsya-pravilnym-initsiirovat> (дата звернення – 31.07.2023).
13. Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні–вересні 2014 року (підготовлено Генеральним штабом Збройних сил України спільно з Центральним науково-дослідним інститутом Збройних сил України). К., 2015. С. 15–16.
14. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки». К.: НІСД, 2014. 148 с.
15. Андрієвська А., Халімон О. Книга свідчень. Анатомія російської анексії Криму. К.: Критика, 2019. 248 с.

16. *Березовець Т.* Анексія. Острів Крим. К.: Брайт Букс, 2015. 392 с.
17. Враження від війни. URL: <https://www.m-zharkikh.name/uk/Miscel/WarImpressions.html> (дата звернення – 30.05.2023).
18. Дані Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ). УВКБ ООН, Агентство ООН у справах біженців: веб-сайт. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення – 28.04.2022).
19. Донбас у системі інформаційної безпеки держави: регіональні особливості, зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською пропагандою: аналітична доповідь / Т. А. Бевз, О. О. Зорич, М. С. Кармазіна, Л. О. Кочубей, Н. Ю. Ротар, В. Д. Яремчук. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 191 с.
20. Донбас у системі інформаційної безпеки держави: регіональні особливості, зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською пропагандою / Аналітична доповідь. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 196 с.
21. Доповідь про втрати цивільного населення, руйнування житла та інфраструктури внаслідок збройного конфлікту на сході України / упоряд. Є. Захаров; Громадська організація «Харківська правозахисна група». Харків: Права людини, 2018. 118 с.
22. Зеленський заявив про необхідність розширити «нормандський» формат і оновити «Мінськ». Радіо Свобода. 2021. 27 квітня. URL: <https://www.radiosvoboda.org> (дата звернення – 31.07.2023).
23. *Кашир О.* Війна очима ТСН. К.: Основи, 2015. 220 с.
24. Книга пам'яті військовослужбовців Збройних Сил України, які загинули, захищаючи суверенітет, територіальні цілісність та недоторканість України. Кн. 1: Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська та Закарпатська області / заг. ред. Я. Тинченко; Міністерство оборони України, Національний військово-історичний музей України. К.: Лат&К, 2016. 392 с.

25. Книга пам'яті військовослужбовців Збройних Сил України, які загинули, захищаючи суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність України. Кн. 2: Запорізька область, Івано-Франківська область, м. Київ, Київська область, Кіровоградська область, Автономна Республіка Крим, Луганська область, Львівська область / упоряд., ред. Я. Тинченко; Міністерство оборони України, Національний військово-історичний музей України. К.: ЛАТ&К, 2017. 448 с.

26. Книга пам'яті МВС. Національна гвардія України. Державна служба України з надзвичайних ситуацій / авт. кол.: А. В. Шевченко, О. В. Родіна, І. І. Лебедь, Г. С. Кобиляцька; упоряд. О. В. Красовицький. Харків: Фоліо, 2017. 368 с.

27. Книга Пам'яті полеглих за Україну / М. Попов, Я. Тинченко, Г. Шаповаленко, С. Коваленко, С. Віговська, О. Трапезун, С. Смух. [2014–2021]. Режим доступу: <https://memorybook.org.ua/> (дата звернення – 31.05.2022).

28. Майже половина території України потребує розмінування – ДСНС. Інформаційне агентство «Інтерфакс-Україна»: вебсайт. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/823156.html> (дата звернення – 28.04.2022).

29. Меморандум об исполнении Протокола по итогам консультаций Трехсторонней контактной группы относительно шагов, направленных на имплементацию Мирного плана Президента Украины П. Порошенко и инициатив Президента России В. Путина. OSCE. Organization for Security and Cooperation in Europe. URL: <http://www.osce.org/ru/home/123807?download=true>. (дата звернення – 31.07.2023).

30. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text (дата звернення – 30.04.2022).

31. Окупований Крим в умовах санкцій і блокади в 2014–2016 роках: щорічна доповідь Фонду «Майдан закордонних справ» / під ред. Б. Яременка; Інститут Чорноморських стратегічних досліджень, Майдан закордонних справ, News Black Sea. К., 2017. 107 с.

32. Рамочное решение Трехсторонней контактной группы о разведении сил и средств. Офіційний веб-сайт Координатора проектів ОБСЄ в Україні. URL: <http://www.osce.org/ru/cio/266271?download=true> (дата звернення – 31.07.2023).

33. Резолюция 2202 (2015), принятая Советом безопасности на его 7384-м заседании 17 февраля 2015 года. Организация объединенных наций. Совет Безопасности. URL: <https://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/043/74/PDF/N1504374.pdf?OpenElement> (дата звернення – 31.07.2023).

34. Російська «гібридна» агресія в Україні та Європі: позиції і оцінки експертів. «Гібридна» війна Росії – виклик і загроза для Європи. Центр Розумкова. К., 2016. С. 29–35.

35. Українська правда. 2014. 16 квітня.

36. Хроніка війни 2014–2020: у 3 т. Т. 1: Від Майдану до Іловайська / Д. Бура, О. Красовицький. Харків: Фоліо, 2020. 477 с.

37. Хроніка війни 2014–2020: у 3 т. Т. 2: Від першого до другого «Мінська» / Д. Бура, О. Красовицький. Харків: Фоліо, 2020. 474 с.

38. Хроніка війни 2014–2020: у 3 т. Т. 3: П'ять років гібридної війни / Д. Бура, О. Красовицький. Харків: Фоліо, 2020. 478 с.

39. Хроніка нашої боротьби. URL: <https://www.m-zharkikh.name/uk/Miscel/WarChronicle.html> (дата звернення – 30.05.2023).

40. Штайнмаєр прокоментував «формулу Штайнмаєра». BBC News. Україна. 2019. 7 жовтня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-49962679> (дата звернення – 31.07.2023).

41. Як Росія знищує національну і культурну спадщину України (фотогалерея). Радіо Свобода: веб-сайт. URL:

<https://www.radiosvoboda.org/a/foto-ruynuvannya-viyna-ukrayina/31823926.html>
(дата звернення –28.04.2022).

Література

42. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики / кер. проекту, упоряд. і наук. ред. П. П. Гай-Нижник; авт. кол.: П. П. Гай-Нижник, Л. Л. Залізняк, І. Й. Краснодемська, Ю. С. Фігурний, О. А. Чирков, Л. В. Чупрій. Міністерство освіти і науки України; Науково-дослідний інститут українознавства. К.: «МП Леся», 2016. 586 с.

43. *Андрощук О.* One Ukraine or many? Історіографічні дослідження в Україні. 2017. Випуск. 27. С. 384–439.

44. *Аржаковський А.* Розбрат України з Росією. Харків: Віват, 2015. 256 с.

45. *Бобрик Ю.* Рік війни: головні перемоги України. URL: <https://poglyad.tv/rik-viyni-golovni-peremogi-ukrayini-article> (дата звернення – 31.07.2023).

46. *Брусенцева О. А.* Глобальні наслідки російсько-української війни. The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2022. С. 840–847.

47. *Василенко В.* Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки. Український Тиждень. 2014. 23 жовтня. С. 30–31.

48. *Власюк О. С., Кононенко С. В.* Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни. К.: НІСД, 2017. 304 с.

49. Воєнні аспекти протидії «гібридній» агресії: досвід України / за заг. ред. А. М. Сиротенка. К. : НУОУ ім. Івана Черняховського, 2020. 176 с.

50. *Гай-Нижник П. П.* Окупація та анексія Криму Російською Федерацією у 2014 р. як акт агресії проти України: перебіг вторгнення і свідчення міжнародного злочину. Гілея. 2017. Випуск 118 (№ 3). С. 110–125.

51. *Гай-Нижник П. П.* Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. К.: «МП Леся», 2017. 332 с.

52. *Гай-Нижник П.* Російсько-українська війна – Війна за Життя (2014–2022 рр.): періодизація. Українознавство. 2022. № 1. С. 51–76.

53. *Гай-Нижник П.* Російсько-українська війна – Війна за Життя (2014–2022 рр.): періодизація. The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects. С. 452–465.

54. *Гай-Нижник П. П.* Будапештський меморандум: передумови і наслідки (не)гарантії національної безпеки України. Гілея. 2016. Випуск 114 (№ 11). С. 366–378.

55. *Гай-Нижник П., Чупрій Л.* Російсько-українська війна: особливості розв’язання військово-політичного конфлікту на Сході і Півдні України за сучасних геополітичних умов. Українознавство. 2016. № 4. С. 103–121.

56. *Галів М., Ільницький В.* Характер сучасної російсько-української війни (2014–2023): вітчизняний історіографічний дискурс. Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія. 2023. № 13/55. С. 47–73.

57. «Гібридна» війна Росії – виклик і загроза для всієї Європи. URL: https://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2016_12_14/GIBRID-WAR-FINAL-1-1.pdf (дата звернення – 30.05.2023)

58. *Гомза І.* Прихована імперія: як правильно називати і тлумачити російсько-українську війну. Критика. 2022. № 1–2. С. 3–5.

59. *Грицюк В.* Історична періодизація широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України. Українське військо: сучасність та історична ретроспектива: Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 23 листопада 2022 р.). К., 2022. С. 45–46.

60. *Грицюк В., Лисенко О.* Війна Російської Федерації проти України: военний, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри. Український історичний журнал. 2023. № 2. С. 5–33.

61. *Льницький В., Куцька О.* Періодизація російсько-української війни (2014–2022) в українському науковому дискурсі. Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія. 2023. № 13/55. С. 162–177.

62. *Каневський Д.* День Європи: з чим фон дер Ляєн приїхала до Києва. Deutsche Welle. 2023. 9 травня. URL: <https://www.dw.com/uk/den-evropi-z-cim-fon-der-laen-priihala-do-kieva/a-65565379> (дата звернення: 09.05.2023)

63. *Киридон А. М., Троян С. С.* Цивілізаційна війна 2014–2022 рр.: національно-визвольна війна України XXI століття (теоретичний дискурс). The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2022. С. 523–534.

64. *Котляр Ю. В.* Острів Зміїний: «ахіллесова п'ята» для загарбників // Petro Mohyla TV, YouTube. 2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ZIQIL0Sljb0&list=PLIRRgZ43NI5G01gNczg8Q5LQWUZXRW3tq&index=5&t=32s> (дата звернення – 01.08.2023).

65. *Котляр Ю. В.* Україна – СРСР: 100 років протистояння // Petro Mohyla TV, YouTube. 2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=GZkrAMst0ic&list=PLIRRgZ43NI5G01gNczg8Q5LQWUZXRW3tq&index=1&t=182s> (дата звернення – 31.07.2023).

66. *Котляр Ю. В.* Український кристалічний щит і Європейська цивілізація // Petro Mohyla TV, YouTube. 2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Xo0aC3OfWck&list=PLIRRgZ43NI5G01gNczg8Q5LQWUZXRW3tq&index=18&t=265s> (дата звернення – 08.05.2023).

67. *Котляр Ю. В.* Чорнобиль, квітень, ядерна загроза // Petro Mohyla TV, YouTube. 2022. URL:

<https://www.youtube.com/watch?v=cFu0F3DPQEs&list=PLIRRgZ43NI5G01gNczg8Q5LQWUZXRW3tq&index=8> (дата звернення – 26.07.2023).

68. *Лазарович М.* Російсько-українська війна (2014–2017 роки): короткий нарис. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2017. 240 с.

69. *Магда Є.* Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. К.: КАЛАМАР, 2017. 268 с.

70. *Магда Є. В.* Гібридна війна: вижити і перемогти. Х.: Віват, 2015. 304 с.

71. *Ожеван М.* Інформаційні війни: курс онлайн лекцій. Prometheus. 2015. URL: http://courses.prometheus.org.ua/courses/KNU/102/2015_T2/about. (дата звернення – 30.05.2023).

72. *Офіцинський Ю.* Сучасна російсько-українська війна (за матеріалами газети «The New York Times» 2013–2017 років). Ужгород: РІК-У, 2018. 312 с. С. 19–20.

73. *Перепелиця Г. М.* Україна – Росія: війна в умовах співіснування. К.: Видавничий дім «Стилос», 2015. 880 с.

74. *Пулявець Р. І.* Війна. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=34448 (дата звернення: 31.05.2023).

75. *Письменна В. О.* Інтеграція України як захисника європейських цінностей у міжнародну систему безпеки. Європейський союз і Україна: передісторія, історія, сучасність: Міжнар. наук. конф. 16 червня 2023 р.: тези / Чорном. нац. ун-т імені Петра Могили, Україна. Миколаїв: Вид-во Чорноморський національний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, 2023. С. 190–193.

76. *Сердюк А., Назарова Г.* Бої за Маріуполь: хронологія. URL: <https://freeradio.com.ua/86-dniv-oborony-ia-ukrainski-zakhysnyky-bylys-zamariupol-khronolohiia/> (дата звернення – 31.07.2023).

77. Системні воєнно-політичні риси сучасного конфлікту на території України / В. П. Бочарніков, С. В. Свешніков, Р. І. Тимошенко. Харків: ХНУПС, 2019. 206 с.

78. *Смолій В. А.* Історик і війна / НАН України. Інститут історії України. 23.03.2022. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0016388> (дата звернення – 29.05.2023)

79. *Смолій В., Ясь О.* Сучасна російсько-українська війна у світлі постколоніалізму. Вісник Національної академії наук України. 2022. № 6. С. 3–16.

80. Східноукраїнський конфлікт в контексті глобальних трансформацій: збірка наукових праць / редкол.: О. В. Білокобильський, Р. О. Додонов, В. І. Додінова, В. С. Левицький, В. С. Білецький; Український інститут стратегій глобального розвитку і адаптації. Донецьк: Східний видавничий дім, 2015. 363 с.

81. Східноукраїнський конфлікт в контексті глобальних трансформацій: збірник наукових статей / редкол.: О. В. Білокобильський, Р. О. Додонов, В. С. Левицький; Український інститут стратегій глобального розвитку і адаптації. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2016. Випуск 2. 270 с.

82. *Фельштинський Ю., Станчев М.* Третя світова: Битва за Україну. К.: Наш формат, 2015. 408 с.

83. *Херпен М. Х. ван.* Війни Путіна. Чечня. Грузія. Україна. Харків: Віват, 2015. 304 с.

84. *Чалюк Ю.* Глобальні соціально-економічні наслідки російсько-української війни. Економіка та суспільство. 2022. № 37. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-54> (дата звернення – 31.07.2023).

85. *Чекаленко Л. Д.* Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: Збірник наук. статей. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 2016. URL: <http://www.hainyzhnyk.in.ua/downloads/2016doc.osucation.pdf>. (дата звернення – 30.05.2023)

86. *Чекаленко Л. Д.* Росія contra України. Зовнішні справи. 2015. № 10. С. 18–20.

87. *Kotlyar Yu., Lymar M., Ahieieva-Karkashadze V.* The U.S.–European coordination for assisting Ukraine, reviving the Alliance and protecting European values. *American History and Politics*. 2022. № 14. P. 7–20. DOI: <https://doi.org/10.17721/2521-1706.2022.14.1>

88. *Kuzio T.* Putin's war against Ukraine. Toronto, 2017. 490 p.

89. *Michael L. Ross.* The Oil Curse: How Petroleum Wealth Shapes the Development of Nations. Publisher : Princeton University Press, 2012. 312 p.

90. *Sakwa R.* Frontline Ukraine. London, 2016. 320 p.

91. The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2022. 1421 p.